

Ганна

Микола Кульчицький

Історія одного кохання

АНОТАЦІЯ

Головна героїня твору Ганна народилася у 1922 році у сільській родині на Вінниччині. Батьки не балували жваву і талановиту дівчинку та нерідко лупцювали її з найменшого приводу. Зразу опісля закінчення нею педагогічного училища вони силоміць видали її заміж за нелюбого чоловіка, з яким вона розлучилася у перші дні війни. Її коханий Петро, якого вона ждала усю війну, довідавшись про її бездітність, від неї відмовився. Ганна вивчилась на лікаря, захистила дисертацію, надбала поважного суспільного статусу, і стала жити зі своїм першим чоловіком Яковом, який за роки війни з миршавого сержанта перетворився на ставного полковника. Опісля його передчасної смерті Ганна знову зустрілася зі своїм Петром, з яким не бачилась більше двадцяти років, і тут з'ясувалося, що протягом усього часу розлуки вони таємно сохнули одне за одним. Пара негайно вступила в шлюб і, надолужуючи втрачений час пристрасним коханням, звичувала разом щасливі тридцять років.

Перша світова була ще у розпалі, коли Російська Імперія почала битися у судамах свого самознищення. У березні 1917 року в Україні була створена Центральна Рада. Вона пообіцяла землю селянам та мир суспільству і фактично відмовилась утримувати свою ланку австро-німецького фронту. Виснажені осточортілою війною селяни у солдатській формі, не бажаючи прогавити перерозподіл поміщицької землі, почали розбігатися, і вже з літа мешканці села Цюрківці, що на Гайсинщині, учули скоре повернення своїх вояків додому. Щойно солдати побігли, старша донька панського свинаря Платона Шелестовича Степанида заходилася виглядати свого судженого Макара Лелеку. Фронтовики верталися по-різному: дехто з самими вошами і рушницею, а сусід Прокіп Коновалець, наприклад, пригнав довгу зелену армійську хуру з двома кіньми-возовиками, ще й набиту трофейним скарбом.

— Дядьку, дядечку, чи не зустрічали ви на війні Лелеку Макара? – запитала його Степаня.

— Ні, мила дівчинко, напевне наші фронти були далеко один від одного. Я – під Молодечином в окопах мерзнув, а твій красунчик, мабуть, десь у Бессарабії дівок зваблював. Але я так міркую: до зими усі позбігаються, – запевнив вояка.

Ще півроку дівка терпеливо чекала, тішачись солодкими мріями. На

різдвяні свята метушилася і без нагадувань годила матері: прибирала хату, повсюди підмазувала та підбілювала. Позичила у сусідки червоної глини, аквамарину та розмалювала батьківську піч голубками та квітками. Тривожилась за жениха, але недавній дівочий гріх бентежив душу. У вісімнадцятирічному віці, працюючи в панській економії, спокусилася вона на паничеві ласки. І не те, щоб він її обдурив, сама піддалася: замислила вийти в панни. Гімназист поїхав, а дівка ще два місяці бігала до ворожки по трави: тільки ж не завагітніти! На щастя все обійшлося: навіть матуся не запідозрила. "Що буде? Що буде?" – щемило серце тривожне передчуття: вона аж схудла.

"Бач, як свого Музичку любить", – судачили сусіди.

Музичкою на селі називали Макара Лелеку, який славився пісенним заводіякою. Грав хоч на гармошці, хоч на гітарі, хоч на балалайці. Степаню він вирізняв здавна; проводжав її з вечорниць, милував попід хвірткою, а уходячи на війну, прилюдно назвав нареченою.

На другий день Різдва, вранці, заскочила до Степані подружка і від порогу проторохтіла:

— Слухай, там зі станції мужики приїхали, привезли в санях хлопців, що з війни повернулися.

— А Макар?

— А як же! І мій братик, і твій Макар. Їх на війну разом забирали, разом і повернулися. Слава Богу: живі, здорові і не поранені!

Зовсім очманіла дівка: то вибіже з хати, то знову заскочить; то до віконця, то до дзеркальця. Кинулася в клуню, набрала сіна з запашних трав і обвила ними покуть. Наповнилась світлиця пахощами польових квітів, і усю родину охопило радісне збудження.

Того ж вечора коханці зустрілися біля хвіртки, і не злякав їх зимовий вітер. Тішилися в обіймах, поки мати не загнала дочку в хату.

— Ну, і чий же то тинявся попід хвірткою? – запитав батько.

— То молодший син Юстима Лелеки повернувся з фронту.

Дядько Юстим мешкав на нижньому кутку села, неподалік від церкви.

Дружиною він тримав циганку, яка народила йому шестеро синів: п'ятеро чорнявих, справжніх циганчат, а Макар вийшов русявим.

— Невже ж вояка злякався до хати? Нехай заходить: хазяйновитого батька син! – усміхнувся Платон.

Не забарилися Лелеки прислати сватів, і ще до Великого посту справили щедре, як було заведено серед добрих людей, весілля.

І ось настала шлюбна ніч... На що сподівалася дівка? Досвідчений Макар враз здогадався, що до чого. Скільки разів – в окопах і лазаретах, в караулі чи в засідці – марилося йому Вона, чиста і непорочна... А як заздрили йому фронтові побратими, що потрапили на війну, не встигши пригорнутися до жіночого тіла? І ось, він досвідчений і зухвалий впіймався на зужиту! "Вранці баби враз здогадаються. От, вертляве стерво!"

Обвела довкруг пальця, а тепер сопе, наче Янгол у плоті", —Макар підхопився, схопив наречену за косу і стягнув додолу. Б'ючи, він розпалився, втратив розум, бив по чому не попадає і щосили, допоки блудниця призналася, як підступний панич перестрів її в темному кутку і нахабно зґвалтував. Чи повірив у зізнання Макар, чи ні, але впродовж усього життя гамселив дружину з найменшої зачіпки. Тієї ночі чимало крові накапало на простирadlo, і повитухі вранці оголосили Степаніну чесність.

Ще задовго до одруження бравий парубок Макар Лелека мріяв завести сина. Він уявляв собі цілу зграйку, не менш шести жвавих хлопчаків, яких він навчатиме господарській роботі, музиці і гендлярству. Дружина старалася з усіх сил і вже, було, догодила чоловікові, але синочок помер, проживши якусь годину.

— Не треба було мамку у живіт бити, — роз'яснила баба-повитуха.

Але Макар не вгамовувався: як уявить ласуху в обіймах слинявого панича, так і віддубасить. З-за того й друге дитя, дівчинка, народилася кволою. Хрестили її Фаїною, і матір пестила доньку, не відпускаючи від груді. На початку 1922 року Макара, разом із конем і рушницею, мобілізували до Армії УНР генерала Тютюнника, що здійснювала свій останній рейд Правобережною Україною. Покидаючи оселю, Макар проникливо звернувся до дружини, яка знову була при надії:

— Дивись, стерво, народиш ще одну курву, таку як сама, краще зразу втопи: бо вб'ю обох.

Попри грізний наказ знову народилася дівчинка і Степаня перелякалася. Що робити? Чоловік ось-ось повернеться! Попросила бабу Колодачиху втопити немовля, але та відмовилась. Тоді матір, аби позбавити небажану доньку молока, перев'язала груді шворками.

— Ой, Боженьки! Навіщо я тебе народила? Краще б висцяла десь у кропиву, — причитала вона раз від разу.

Немовля врятувала Макарова мати, циганка. Забрала його до себе і

вигодовувала жованим хлібом: ліпила з нього квачики і пхала до рота. Дитинка вижила, але стара хворіла на сухоти, що згодом прикро відгукнулося на онучці. На четвертий місяць мамка схаменулася; забрала дитинку до себе, привернула до грудей, і маленька, надолужуючи згаяне, до трьох років усе тягнулася до маминої циці. Хрестили дитину Ганною, і, попри негаразди, зростала вона жвавою й голосистою. Згодом, вже дорослою, вона жартувала, що це завдяки Петлюрі, який вчасно забрав батька на війну, вона врятувалася від каліцтва в материнському череві. Макар же, повернувшись із розгромленого війська і почувши мелодійний голосок дівчинки, свою погрозу виконав частково: віддухопелив дружину.

— Шукав я твого панича в Польщі, аби пристрелити, та не судилося, — заспокоїв він її.

Мріяв бравий вояка Макар Лелека про шістьох синів, натомість обзавівся двома дівками. До сестричок Фені і Гані батьки ставилися не однаково. Мати більш жаліла Феню, яка народилася слабенькою і росла покірною; надміру ж прудка і неслухняна Ганя її дратувала. Натомість розвеселий Макар більше тяжів до меншенької. Ще

відтоді, як він, повернувшись з походу, вперше взяв її на руки, а вона щільно до нього пригорнулася і мелодійно задзеленчала, розтала його нестримана злість, і він утихомирився: нехай живе співуча дзига. Змалечку Ганя приохотилася до дзеркальця і тицяла своїм носиком в усе, що траплялося навколо. Насправді ж, час від часу, на неї нападала слабкість: мабуть від тих слинявих жуйок передалися до неї бабусині сухоти. Маленька, аби здоровшати, прилаштувалася після доїння крадькома злизувати з молока вершки. "Це ж треба! Годую корову досхочу; даю, як усі люди, а отримую якесь відро молока, та й те не масне!" — жалілася сусідці Степаня.

Невдовзі Макар дослухався, що молодша донька успадкувала його музичний талант, і став їй в тому потурати: одного дня приніс додому справжню гітару.

— Ось, донечко, дарую тобі інструмент.

А дружина як заверещить:

— Що це ти приніс, старий гультяю? У нас що: жидівська хата? Я думала, з Ганьки люди будуть, а ти її в артистки сватаєш? Віднеси цей непотріб, де взяв, і щоб я його тут не бачила!

— Цить, дурна бабо! А то як лясну по морді! Вчителька підказує, що у дитини талант, отже, нехай займається. А ти, стара, краще послухай, як вона виводить! — мрійно мовив Макар, і інструмент залишився вдома.

Підростаючи, Ганя бігала до клубу вчитися грі, і музика давалася їй на диво легко: раз почувши мелодію, вона вміла миттєво підібрати її на струнах. Глядячи на неї, і сестра ухопилася за гітару, але дарма. Неслухняними пальцями вона, як не попадає, смикала струни, і замість музики у неї виходило саме дзеленчання. Тоді вона пристала до сестри, щоб та її навчила, але Ганя, збираючись до школи, навмисно відпускала струни: якщо роззява вже так хоче, нехай сама й наструнчує! Ото заплаче Феня від безсилля і пожаліється матері:

— Мамо, а Ганька знову гітару розладнала!

— Ах, ти ж, мала сучко! Ти навіть зіпсувала музику? Негайно поладнай! — тупала ногами матір.

Фаїна приятелювала з Тетяною, сусідчиною дочкою, і вони удвох перевиховували зарозумілу Ганьку: "погляньте, їй ще дванадцяти немає, а така вже задавака! Вона тобі і співає, і танцює, і вчиться на самі п'ятірки. В усе встромляє свого носа, а вже торохтить — слова не вставиш". Одного дня подружки притиснули невгамовну до стіни і справжнісінько розіп'яли! Міцно тримали, а вільними руками тикали їй дулі під носа: щоб знала. А минулого тижня Феня підстерегла, коли сестриця присіла у кукурудзі, підкралася ззаду та й уштовхнула її в те, що вона під себе наклала. От вже нареготалися подружки, коли те чванько, розревівшись, побігло до річки митися!

Звичайно матір посидала молодшу доньку носити на продаж доморобне вершкове масло. Обгортала грудку капустиним листям, клала у відро з прохолодною колодязною водою і нагадувала, куди нести та за скільки віддавати. Долаючи з повним відром далеку путь, дівчинка не упускала злизнути грудочку; поверталася додому вистрибцем,

ще й приспівувала від щастя. Того дня, що, як з'ясувалося, став визначальним у її житті, вона рішуче розчахнула вікна, які мати позачиняла, аби мухи не заважали сестрі спати; та від подиху свіжого повітря прокинулась і випалила новину, про яку сама довідалась звечора:

— А ти знаєш, до школи прислали нового учителя? Кажуть, молодий, а вже ж вродливий! Дядько Іван влаштував його жити до бабці Оляни. Мовляв, і старенькій буде веселіше, а то усе сама та сама... Побігли на Дерибасівську!

Так на селі прозвали вулицю, що розпочиналася від яру, тягнулася від бабиної хати через усе село аж до самої церкви і споконвіку називалася Ярковою. Нову чудернацьку прозву завіз сусіда Нестор Коновалець з Одеси, куди вони з братом Прокопом їздили на заробітки. Щоосені, після польових робіт, брати знаряджали вози діжками та черпаками і відправлялися до багатого міста, де наймалися вивозити брудоти з дворових нужників. На власні подвір'я поверталися повесні, чистими і з розкішними подарунками. Щойно дочки вбиралися в обнови, чепурилися та виходили з хати, Нестор вигукував дружині: "Ну, дивись, стара: чим тобі не Дерибасівська? Га? Справжня Дерибасівська!". Параска ж хапалася за голову і причитала: "знову ти, волоцюго, привіз додому чергову лайку!" "Еге! Поглянула б ти на ту Дерибасівську: які люди там товчуться! Розмовляють культурно, гуляють під ручку і не плюються де не попадає; вулиця така чиста, що нашим чоботом і ступити соромно. А ти: - лайка!" - посміхався Нестор.

Саме там, у родовій хатині, побудованій ще прадідом Іваном, і доживала свій вік бабуса Оляна. Вскочивши до неї, дівчата уперлися очами в густобрового молодця, що, лежачи на подушках, грав на мандоліні.

— Так це ви - учитель? — запитала Ганя.

Петру Васильовичу Чепурному тільки-но минуло дев'ятнадцять, а він вже закінчив Немирівське педучилище. Проте, дівчата перш за усе побачили в ньому парубка.

— Так. Викладатиму українську мову у молодших класах. А ви хто такі?

— Ми - онучки. Це моя сестра Фаїна, а я - Ганя. Навіщо ви кинули грати? Грайте ще!

Учитель труснув кучерявим чубом і мелодично перебрав струни; мандоліна бадьоро задзеленчала веселу полечку.

— Танцюймо! — Ганя підхопила сестру і, високо підстрибуючи, повела її по хаті.

Вайлувата Феня щоразу збивалася з ритму і плутала ногами, по яких

Ганя ще й злегка притоптувала. Вона гаряче відстукувала дрібушечки босими п'ятками та лігала по кутках метеликом. Вчитель розпалився. Ловлячи на собі палкі дівочі позирки, він прискорював ритм, допоки встигали пальці. Зрештою, він-таки збився, і дівки з реготом попадали спинами на лави. Відпочивши хвилю, вони ладні були продовжити, аж тут до хати зайшла бабуса.

Новий учитель неабияк вподобався Степаниді, і замислила вона оженити його на старшій дочці, яка зазвичай вважалася першою у черзі на шлюб. Порадитися з чоловіком вона не могла, бо той був у від'їзді, натомість знайшла підтримку від брата

Івана, голови колгоспу. Разом вони склали лукавий план: підкласти школярку в ліжку до учителя, щоб він згодом нікуди не подівся. Сталін нещодавно видав наказ, за яким жінці достатньо було ткнути пальцем у першого зустрічного чоловіка, як такого, що її спокусив, і того швиденько приводили до тями: або женись, або пожалкуєш, що на світ народився. Феня ходила у десятий клас і вже вповні визріла; тіло просило чоловічої ласки, і вона залюбки погодилась з материною витівкою. Ганя ж тільки-но перейшла до восьмого класу і ще залишалася дитиною. Вона була по-хлопчачому пласкою, змагалася з хлопцями в силі й спритності, не давалася лапати і прилюдно висміювала невдалих залицяльників.

— Семене Трохимовичу, а чому це Сатківський на мене так вирячується? Дивиться на мене, дивиться, неначе уперше бачить? Я йому що - намальована? - удавано скаржилася вона учителю.

А ось цей стрункий, чубатий, густобровий, ще й інтелігентний постоялець її збентежив: "на мандоліні так гарно грає...В усьому селі немає нікого, кого б можна з ним порівняти".

— Грайте ще! — вигукнула Ганя.

Учитель відновив мелодію. Грає, а сам очей не зводить з почервонілої, збудженої Гані. А Фені зовсім не помічає.

Спостерігаючи за учителем, мамка відчула загрозу своїм планам і

пристала уважніше пильнувати молодшу дочку, яка усяк раз дратувала її своєю зухвалістю: вдома тицяє носа, куди не просять, і в школі, казали, повсякчас тягне руку, начебто найрозумніша. Насправді, ще - шмаркачка, а все крутиться біля дзеркала та безустанно прихорошується.

Власного одягу Гані не шили: доношувала за сестрою. Але вона навчилася самотужки собі дошивати, перешивати, гаптувати і завжди виглядала красунечкою. Зрештою, матуся, аби запобігти випадковим зустрічам із сестриним женихом, заборонила їй ходити до клубу, і Ганя слухалась, бо страшилась батьківського гніву. Плакала-ридала, але сиділа вдома, поринувши у солодкі дівочі мрії. Та продовжувалось так недовго: внадилася вона нишком бігати до бабусиної хати. Петро Васильович читав їй вголос книжку "Вершник без голови", і вона зачаровано слухала. Щоб не виглядати перед ним зовсім дурною, записалася до бібліотеки і за зиму перечитала всі книжки, що там були.

Тим часом матуся, щоб підхльоснути діло, почала зазивати Чепурного в гості. Пригощала наче зятя; годила, приголублювала. Усюдисущу Ганьку на той момент вигонила з хати. Підсаджувала Феню впритул до гостя, напучувала заглядати йому вічі, безневинно моргати і притиратися колінами. Вірила: перед молоденькою, пухкенькою і жаркою дівчиною жоден парубок не устоїть! Але учитель залишався собі на умі. Ото сяде собі пнем на лаву, насвистує під ніс і блукає очима: когось шукає. А при першому ж наближенні небажаної спокуси відсовується подалі, аж під святі образи.

— Свистить, неначе, нехрещений, - бурмотала Степаня, вичавлюючи

жениха з кутка і усаджуючи на ліжку. А той усе одно вислизає; перебирається на

ослінчик біля печі та й знову насвистує. Посидить, посвистить, та як чкурне з хати!

Одного вечора мамчин терпець увірвався. Спроварила вона молодшу віднести бабці Оляні пляшку олії і наказала заодно прибратися у неї в хаті. Виходячи, дівчина зіткнулася у сінях із Петром Васильовичем. Сіни завузькі і, розминаючись, вони ненароком торкнулися тілами. Вчитель відсахнувся і, зачепившись головою за лиштву, заскочив у хату; Ганя ж завмерла на місті, потім прожогом шаснула геть: матуся – руки в боки – вже стовбичила в дверях.

— Сідайте до столу, Петре Васильовичу! — ласкаво запросила вона.

На столі парували горщик із варениками, сяяли блюдечка з шинкою, огірочками, грибочками та іншою смакотою. На краю, під праву руку, виблискувала карафка з домашньою горілкою, в якій вільно плавав стручок червоного перцю.

Вгадала таки досвідчена баба, чим вгодити нежонатому чоловікові! Насправді ж учитель того дня не обідав, тож подумав: "А що тут такого? Такі щирі люди! Ставляться до мене, як до рідного, і чи личить мені нехтувати їхньою ласкою?"

Перша скляночка, друга, третя: важко зупинитись! Нагодувавши гостя, господиня ласкаво запросила його перебратися з твердого стільця на пухку, заслану білим полотном лежанку: що вже там церемонитись!

— Не соромтеся, Петре Васильовичу: тут усі свої. Скидайте чоботи. Навіщо ж це ви у чоботях? Нехай ноги трохи перепочинуть. Лягайте, ляжте осьдечки, на подушку, — воркувала тітка.

Ну, і хто ж відмовиться від такої приємності! Тим більше, коли – з роботи, з морозу, та добре пообідавши! Петро піддався навіянню і солодко розслабився. Господиня спритно стягнула з нього піджак, чоботи, штани, умостила на подушках і накрила простирадлом.

— А ти чого стоїш, роззяво? Мерщій у кровать! — просичала вона доньці,

і Феня, в самій сорочці, миттєво пірнула під ковдру. Пригасивши світло, мати вийшла порати худобу. Дівчина шпарко припала до чоловіка. Ненароком, як мамка вчили, запустила руку йому під живіт і, намацавши пружисте тільце, вигукнула:

— Ой, ой, ой! Петре Васильовичу, що це у вас таке? Ого-го!

І тут учителя наче блискавка вдарила. Перед очі йому виринув сам товариш Сталін. Вождь суворо глянув йому у вічі і показав кулака: мовляв, ось я тобі покажу, як школяр покладає спокушати! Хлопець зіскочив із лежанки, підхопив оберемком одягу і очманіло вибіг у сні. Розхристаний, червоний, на ходу натягаючи штани, він шаснув повз Ганю, яка, попри материнський наказ, нікуди не пішла, натомість залишилася у дворі і весь час ридма плакала, припавши до голої і мокрої від зимнього дощу вишні.

У зриві свого задуму матір звинуватила Ганю.

— Що? Оце ти так? Ні, стерво, не буде по-твоєму! Бач, знайшлася мені артистка! І навіщо я тебе, такого чорта, народила? Краще висцяла б десь у кропиву! Ось, стривай-но, повернеться батько, він тобі покаже, як матір не слухатись!

Зранку вона поскаржилась найближчим сусідам: начебто Чепурний звів її старшеньку. А після обід нагрянула до школи, підступилася до Петра Васильовича

впритул і зарепетувала, щоб усі чули:

— Ти, бахур віроломний, думаєш, сховаєшся? Звабив дівку і в кущі? Кому тепер вона потрібна, опісля тебе? Я на тебе знайду управу! Я до райкому піду, якщо не оженишся!

І що ж було бідному Петру робити, якщо, насправді, він закохався у

неповнолітню Ганю? Злякавшись сказаної баби, за якою стояли дядько Іван, голова колгоспу, і Макар Лелека – ще той рубака, він вирішив утекти. Країна якраз готувалася до війни, був проголошений *Ворошиловський призов* і повсюдно відбувалося масове перенавчання вчителів на офіцерів. Тож його без зволікань записали до РККА і направили під Москву, до міста Подільськ Московської області курсантом артилерійського училища. Звідти він прислав Гані листа у конверті без марки, який перехопила Степаня.

— Що це ще за послання? Нумо, курво, прочитай! – гримнула вона на доньку.

"Вітаю тебе, мила Ганічко! Пробач, що тільки зараз набрався хоробрості звернутися до тебе: серце підказало. Так трапилося, що до від'їзду я не встиг з тобою поспілкуватися. Кілька разів мав нагоду освідчитись і не зважився. Лише тепер, на відстані, я зрозумів, що своєю вайлуватістю завдав болю не тільки собі, а, можливо, й тій, кого кохаю. Так, так, саме кохаю. Я до безтями тебе люблю. А закохався я в тебе, щойно побачив. Весь час силився угамуватися, але не зміг. Дорога моя дівчинко! Через рік я закінчу училище і стану офіцером. Ти ж сягнеш повноліття, і я зможу забрати тебе до себе: звісно ж, якщо ти погодишся. Напиши мені, ластівко, чи варто мені сподіватися на те, що ти мене чекатимеш?"

Далі слідували описи курсантських буднів. Петро Васильович змальовував, як їх муштрують, чим годують і як вони проводять дозвілля. Але вислуховувати все до кінця мати не стала. Вона вихопила лист, піймала доньку за косу і просичала:

— Слухай сюди, шелихвістко. Сідай і пиши, що я скажу. Пиши: "Як тобі – пройдисвіту, бабодуру клятому, не соромно мені таке писати, ще й усілякі дурниці пропонувати? Ти, бахур навіжений, мою сестру звів, учинив наругу над нашою родиною, а сам втік світ за очі! Не пиши мені більше ніколи і не шукай мене, бо я не хочу тебе знати".

— Не стану я такого писати, – збунтувалася дочка.

— Ах, не станеш? – мати намотала косу на руку і січко смикнула донизу – ось зачекай, батько з роботи прийде!

Ввечері, вислухавши дружину, Макар узявся за виховання. Ганя ревла, але не піддавалася. І хоч насправді він жалів малу, але мусив придушити непокору в самому зародку: сьогодні дочка викаблучується, а завтра дружина розсупониться! Спочатку він хотів лише трішечки провчити бунтівницю, проте, розпалившись, шмагав її ременем, доки не знесилився. Степані навіть прийшлося його угамовувати: дитина лежала непритомною, з носа текла кров, а під тілом розпливлась калюжа. Другого дня присмирена дівка записала все, як надиктувала мати. Вона ж і віднесла лист на пошту. Проте, насправді, Ганя не закаялася, лише причаїлася. На кону стояло не тільки кохання, а й уся її подальша життєва перспектива. Чи залишиться вона тут, у селі,

гнулися на ниві і поратися біля худоби, народжувати дітей і терпіти побої, чи побереться з офіцером і культурно житиме в місті, серед бібліотек і театрів? Ще коли тато її лупцював, крізь сльози і криваве марево, вона роздивилася і запам'ятала поштовий номер військової частини на папірці, що валявся на столі, і, сховавшись у клуні, написала зовсім інший лист.

"Вітаю вас, шановний Петре Васильовичу, пише вам у відповідь Ганя Лелека. Дякую, що не забули. Не звертайте уваги на той перший лист, який ви, мабуть, отримали. Написати його мене приневолили мама. Тато мене так били, так били! І мама тягали за косу по всій хаті. Мама дуже хочуть видати за вас мою старшу сестру, бо так у нас на селі заведено. Наразі мене звинувачують, що я їм усе спаплюжила. А що мені робити, якщо я закохалася у вас з першої зустрічі! Увесь час про вас думаю і мрію. Якщо ж ви мене колись заберете звідси, я буду найщасливішою! Я вас кохаю і буду на вас чекати як завгодно довго..."

Дівчина склеїла конверт, позначила номер військової частини, окропила сльозами і потайки віднесла на пошту.

На той час вона з незграбної піддівки перетворилася на красуню, до якої приглядалися чи не усі сільські парубки, а на районному огляді художньої самодіяльності на неї звернув увагу і дорослий Яків Нетреба – рідний брат голови райвиконкому Севастяна Пантелеймоновича Нетреби, який пригощаючись у дядька Івана, голови колгоспу, на домашньому сніданку вдався до сватання.

— Просив мене брат Яків дізнатися стосовно красунечки, яку він примітив на недавньому огляді. Кажуть, що то твоя, Макаре Юстимовичу, молодша донька. Як її звати?

— Та Ганна ж, мабуть.

— Отож, причепився до мене брат: засватай та засватай.

— Так вона ще мала: ось-ось тільки сімнадцятий пішов.

— То нічого. Рік можна й зачекати. Як ти мислиш, дівка погодиться?

— А хто її питатиме, – впевнено завірив Макар.

До Вінниці сестри Фаїна та Ганна Лелеки перебралися майже одночасно. Феня, закінчивши десятирічку, поступила вчитися на бухгалтера; Ганя ж після восьмого класу влаштувалася до педагогічного училища. Насправді, вчителювання її не дуже приваблювало: очевидно прагнула якнайшвидше вирватися з дому. З дитинства вона марила театром, але не відала способу дістатися тієї мрії; в учителі ж набирали без іспитів, надавали гуртожиток і платили стипендію. Отримавши диплом, Ганна поїхала до села Байраковки, що неподалік від Цюріківців, вчителькою молодших класів. Тим часом її коханий Чепурний закінчив військове училище у Подільську і був направлений в Ленінград до школи вищого командного складу. Ні, він не забув своєї Ганнусі і повсякчас її розшукував. Надсилав лист за листом на батьківський дім, але жодної відповіді не отримав: усі його послання мати спалювала у печі. Проте одного разу вона схибила: передала його ленінградську адресу старшій доньці, сподіваючись на їхній шлюб. Фені ж до Петра Васильовича було байдуже. Виучившись на бухгалтера,

пишногруда красуня залишилася у Вінниці і влаштувалася працювати в банк. Опинившись на видному місці, компанійська, ясноволоса, білотіла бухгалтерка, привернула увагу чоловіків, яких чимало вешталось навколо фінансової установи. Врешті-решт, у її дівочому ліжку опинився сам керуючий банком Михайло Семенович Дорфман, який невдовзі, покинувши дружину з трьома дітьми і квартиру, забрав любаску до своєї матері. Отже, влаштувавши власне життя, Феня, попри материнські настанови, легко надіслала нову сестрину адресу Чепурному, і той не забарився. Так зневірена жорсткою долею Ганя отримала від нього довгоочікувану звістку: Петро Васильович вкотре освідчився у палкому коханні, пообіцяв незабаром за нею приїхати і благав, хай там що, його дочекатися.

Тільки-но Цюрківцями поширилася чутка, що незаміжня Фаїна Лелека вже шостий місяць як вагітна, Макар налаштувався до Вінниці.

— Втоплю шльондру, – налякав він дружину .

Проте, познайомившись з делікатним, гречним Дорфманом, селюк охолонув і сказав дочці:

— Якщо вже так сталося, най буде ця дитина.

Повернувшись додому, він наказав дружині готуватися до онука та швидше шукати жениха молодшій дочці. Тут і нагодився з порадою голова колгоспу, жінчин брат Іван.

— Пам'ятаєш, Макаре Юстимовичу, як Севастьян Пантелеймонович цікавився твоєю Ганною?

— Так він же одружений! Двоє діток...

— Ні, йдеться про його брата Якова. Ну і що, що йому тридцять три роки і він уже був одружений, але розвівся і без дітей. Між іншим, молодший командир Червоної Армії. Так ось що я думаю: віддаймо Ганю за нього і отримаємо шановних сватів. Та й колгоспу від того буде користь.

— Ганьку хоч за чорта віддам, аби Чепурному не дісталася! – спалахнула Степаня.

Настали зимові канікули, і Ганна Лелека, успішно закінчивши своє перше учительське півріччя, нічого не підозрюючи, налаштувалася відвідати батьків, які ласкаво запросили її на свята. Насправді, дівчина тішилася думкою про скорий приїзд Петра Васильовича і обмірковувала особливий підхід, з яким підступиться до батьків із приводу свого майбутнього шлюбу. Але тато враз зруйнував її захмарні мрії.

— Ти ж, дочечко, напевне знаєш, що твоя сестра підкотилася до жонатого? Живе з ним невінчаною, і вже стерво носить у собі байстря. Отож, ми з матір'ю поміркували і вирішили: якщо вже одна скурвилась, то тобі скурвитись не дамо. Ну, й знайшли тобі достойного жениха. Так що, думай не думай, а на цю неділю вже назначене весілля.

— Що за весілля? Який ще жених? – пролепетала спантеличена дівчина.

— Яків Пантелеймонович Нетребя. Поважна людина, командир Червоної Армії. Він поклав на тебе око, ще як ти школяркою витанцьовувала на огляді художньої самодіяльності. І ми домовились. Не дивись, що трішечки застарий, зате рідний брат голові райвиконкому, а ми з дядьком Іваном зацікавлені мати від нього гарну

протекцію.

— Татусю, мамо, змилюйтеся: я ж домовилась з Петром Васильовичем. Він ось-ось прибуде. Ми вже рік листуємося. Я його кохаю, я йому обіцяла! До речі, він – теж командир. Прошу: благословіть нас... – заплакала Ганя.

Але мати підступила впритул:

— Радше шкіру з тебе, з живої, стягнемо, ніж віддамо за Чепурного! Мало тобі, що він сестру збезчестив? Ти що знову батька не слухаєшся?

— Феня мені сама признавалася, що, насправді, між ними нічого не було...

— Так, виходить, я – брехуха? Макаре, ти чого стоїш!

Від того дня, як Ганя покинула Цюроківці, минуло три роки. Вона просякнула манерами великого міста і відчула себе сповна інтелігенткою. Відмінниця у навчанні, співуха і танцюристка у самодіяльному гурті, визнана красуня народної освіти... Які тільки парубки за нею бігали! Учні заслуховувались її розповіданнями, колеги зверталися виключно по-батькові. У неї навіть голос змінився: понижчав до грудного. І ось, приїхала вона до батьків за благословенням, а вони натомість їй погрожують як селянській дівці! Проте не забулася вона смертельних побоїв і відчула себе беззахисною.

— Макаре, ти чого застиг? – просичала мати.

— Не треба, тату; зроблю так, як скажете, – прошепотіла нещасниця.

Готування до весілля було в самому розпалі, коли до сільської пошти додзвонився капітан Чепурний і запросив до слухавки Ганю Лелеку. За фатальним збігом, телефоністкою на пошті того дня чергувала Степаніна небога Люся, яка, щоб не бігти чорті куди шукати ту Ганю, окликнула її батька, який саме виходив із крамниці навпроти.

— Макаре Юстимовичу, підійдіть, будь ласка, до телефону: тут Петро Васильович Чепурний просить вашу Ганю.

Миттєво зорієнтувавшись, Макар підморгнув Люсі і наказав:

— Причинися Ганею, а я тобі нашіптуватиму.

І Люся, зачекавши хвилику, взялася відповідати за сестру.

— Здравствуйте, Петро Васильовичу, я вас слухаю. Звідки ви? Як ваші успіхи?

Не відаючи, що насправді коїться, капітан пояснив, що він поки що в

— Ленінграді, але завтра отримає призначення, і вже придбав квиток до Вінниці.

— Що там у вас? Чекаєш на мене?

Люся ж не знала, що на це відповісти, і замовкла, а Чепурний,

запідозривши неладне, перевірів її запитанням стосовно Ганіних шкільних справ, відомих тільки йому. Люся зовсім розгубилася, і дядько Макар нічим їй не зарадив: лише кривив ротом та махав руками. Петро ж, здогадавшись, що його дурять, кинув слухавку.

Як і постановили батьки, весілля відбулося у неділю. Вінчатися не стали, бо жених вже був раз одружений, а наречена – радянська вчителька, комсомолка. Її прибрали у підвінечне плаття, якого у селі ще не бачили. Фасон Степаня нагледіла у кінофільмі

"Свинарка і пастух" і власноруч зшила зі сріблястого фільдеперсу, відріз якого зберігався у скрині ще від бабусі Надії. Самих тільки родичів посходилися сорок душ, а скільки ще зібралося односельців! Із райцентру прибула ціла делегація, на чолі з Севастяном Пантелеймоновичем. Пили, гуляли, потішалися народними звичаями: покатали сватів на возку вздовж Низової вулиці. Ганю усадили на лаві під образами, поряд з неприємним дядьком: клишоногий, миршавий, з носу ростуть довгі руді волосини. "Ой, мамочки, – думалося Гані – невже ж прийдеться лягти з ним в одне ліжко? Невже ж він зробить зі мною те, чого коханий ніколи не пробачить? Де ви, любий мій Петре? Чому не приїхали так скоро, як обіцяли? Чому не вберегли наше кохання від наруги? Хіба ж мені сила протистояти мамусі з татусем? Тільки й втіхи, що без вінчання: батюшка завірив, що такий шлюб Богом не визнається, а раз так, вважатиму себе вільною..."

Сновигаючи поміж гостей, Степаня пильнувала дочку. Макар же гуляв беззастережно: широко пився з кожним, грав на гармоні, заводив співи і танці. Чаркуванням правив дядько Іван. Наслідуючи батькові, він проголошував заздоровниці і не давав гостям передихнути. Пили дружно, їли з жаром, танцювали до знесилення. І тільки наречена – бліда, як осінній сутінок, – гнітилася у своїй печалі. Але до її страждань усім було байдуже: що то за дівка, яка не вдає журбу на власному весіллі! Тут розвеселі гості зарепетували "гірко!", і у Гані обірвалося дихання. Мати зиркнула – наче голкою вколола. Ганя піднялася. Яків спробував щільно її притиснути, але відчув льодяну холодність і остерігся.

— Гірко! – заволав дядько Іван, вимагаючи повтору, але жених його не почув.

І ось, саме в цей животрепетний момент, у новенькій шинелі до п'ятка, в будьонівці з величезною червоною зіркою на лобі, неначе спустившись із неба, у дворі постав казковий богатир. Його начищені хромові чоботи відбивали віконне світло; на перекинутій через плече португеї висіла важка кобура з наганом, – справжній командир Червоної Армії.

— Чепурний, Чепурний приїхав! – пролунало з двору, і Ганя геть заціпеніла: "Що це буде? Зараз він зайде і побачить увесь її глум. Добре, що я не далась цілуватися... Ой, а як я виглядаю? Скоріше б він усе припинив та забрав мене звідси!"

Про небажане весілля Петро Васильович дізнався від сусідів. Добрі люди його щедро пригостили, поспівчували і намовили. Тож він удерся у розвеселий двір безоглядно, як у ворожий бастион.

Молодший командир (сержант) Нетреба визирнув було у віконце та, побачивши офіцера, знімаючів і прикипів до лави. Назустріч непрошеному гостю рішуче вийшов господар, але замість того, щоб геть його прогнати, несподівано запросив до хати. І тут на ганок вискочила господиня. Затуливши двері тілом, виставивши груди наче роги, вона заверещала:

— Хто ти такий, що приперся на чуже весілля? Старшу сестру звів,

тепер до меншої підбираєшся? Геть звідси, поки тобі ноги не переламали! Щоб у тебе очі повилазили, щоб тебе перша ж куля не минула!

На її заклик з-за столів назовні повилазили дядьки.

— Гей! Де тут отой сватач? Ти, непрошений мацапура! Нумо, хлопці, порахуємо йому ребра!

Чепурний вихопив наган і двічі вистрелив вгору.

— Хто першим на командира Червоної Армії, підходь! — вигукнув він і обвів дулом навкруг себе.

— Так він ще наших горобців лякає? Нумо, браття, підступаймо! Неси хто обріз!

Тим часом дядько Іван посвятив у суть справи Севастяна

Пантелеймоновича. Той, як офіційний представник радянської влади, холоднокровно вийшов на ганок, належним чином відрекомендувався і авторитетно попросив шановного командира негайно покинути обійстя. Кілька разів озирнувшись і ніде не побачивши своєї Ганнусі, Чепурний пішов: "Раз не вийшла, значить - не любить. Аби чекала, аби хотіла, - вибігла б з хати". В розпачі він вийшов на вулицю, де зустрів одну зі своїх колишніх учениць.

— Ніно, я, на жаль, мушу терміново їхати. Будь ласка, передай Гані, що, хай там що, я її кохаю. Якщо ж її до цього шлюбу приневолили, а вона, насправді, любить мене, нехай тікає звідси до Кіблича, до моїх батьків, і очікує там: щойно я владнаю службові справи, обов'язково за нею повернуся.

А весілля ж, тим часом, продовжилося. Гостям що? Закуска є, і кожна наступна чарка додає радості. Байдуже, що почувши постріли, наречена знепритомніла. Її сяк-так відхажували і, аби знову не впала, підперли спину подушками. Так вона й висиділа всю гульню, неначе паралізована. Макар ще витинав на гармоні, гості співали й танцювали, а мати, вловивши слушний момент, поквапилась відвести молодих у святково прибрану комору, де на них чекало заслане білим простирадлом шлюбне ложе. Яків поспішно пурнув у нього, а наречена, як була у фільдеперсі, вмостилася калачиком на вузькій лавочці.

Вранці мати не виявила на простирадлі того, чим прийнято пишатися перед людьми опісля шлюбної ночі, і бризнула на нього курячої крові.

— Знову не коришся? Ні, хвойдо, по-твоєму не буде! Забудешся того бахура! Відтепер ти - заміжня жінка і мусиш догоджати чоловіку. І не дратуй нас із батьком зайве, бо будеш бита! - напоумила вона доньку.

Третього дня, отримавши від Ніни таємну звістку, Ганя піднеслася

духом. Вона вийшла з хати і, сказавши, що йде до бібліотеки, прожогом чкурнула на станцію, а звідти вузькоколійкою дісталася села Кіблича, що під самим Гайсином. Батьки Петра Васильовича радо зустріли зарюмсану невістку. Синовнє щастя вони ставили понад усе: якщо вже він вибрав собі

цю жінку, вони мусять її рятувати. Набожні люди, вони також вважали дівчину вільною: не було вінчання - не було й шлюбу. Місяць Ганя прожила у спокої, але, зрештою, її знайшли. Похмурим ранком до Кіблича наскочила мати разом з дядьком

Іваном. Відштовхнувши господарів, вони виволокли втікачку з хати, віддубасили прямо у дворі, зв'язали і кинули на віз. Як тільки не плакали старі, як не умовляли!

— Що це ви таке коїте? Хіба так можна! Ви ж - голова колгоспу, ще й партійний! - докоряли вони Івану, але той їх не чув. Він обіцяв голові

райвиконкому? Обіцяв! Отже, розійдіться всі геть, він не допустить, щоб якась дівоча примха зруйнувала таку вельми перспективну і корисну для колгоспу справу!

Світова пролетарська революція загальмувала свою ходу: навпаки, повсюдно брала верх буржуазія. Братерські партії, весь Комуністичний Інтернаціонал волали про допомогу. З Бессарабії, Буковини, Закарпаття, Галичини, Західної Білорусії і Прибалтики, звідусіль, до керівництва СРСР надходили листи робочих і селян зі скаргами на гноблення з боку румунів, мадярів, поляків і власних багатіїв. Союз не міг залишатися осторонь, тим паче, що потужна Німеччина віддала йому ці землі на відкуп. Сталін узявся за розбудову Червоної Армії, і вона прудко розросталася. Повсюдно формувалися нові частини і з'єднання. Багато старших офіцерів, генералів і маршалів виявилися японськими або австрійськими шпигунами, і їх довелося розстрілювати. Виникла нестача командирів усіх рівнів і для молодшого комскладу відкрилися можливості стрімко просуватися по службі. Сержант Яків Нетреба невідкладно закінчив короткострокові курси, отримав звання молодшого лейтенанта і був направлений до нещодавно приєднаного молдавського міста Бельці командиром танкового взводу. Разом із новими нашивками Яків отримав підвищене матеріальне забезпечення і найняв достойну квартиру у центрі міста, у яку не соромно було привести молоду жінку, завидну кралечку. Попри невдалу шлюбну ніч він вважав Ганю Лелеку своєю законною дружиною і сподівався, що незабаром у них усе налагодиться. Невідкладно оформивши на неї всі належні документи, він притьмом надіслав їх до Цюрківців.

Отримавши папери, батьки повезли Ганю на станцію. Їхали возом

неквапно і, лузаючи насіння, обговорювали доччине щастя. Аж раптом десь на півдорозі їм зустрілося двоє перехожих. Нічна темрява заважала їх розгледіти, тож, коли жіночий голос запитав: "добрі люди, чи далеко ще до Цюрківців?" Макар і Степаня промовчали. За усіх відповіла чутлива Ганя:

— Ще версти з дві.

Тими нічними мандрівниками виявились батьки Петра Чепурного. Вони мали при собі гарнізонне посвідчення, оформлене на прохання капітана Чепурного, яке декретувало Ганню Макарівну Лелеку його законною дружиною, і крокували зі станції Джулинка до Цюрківців, щоб вручити їй цей життєво важливий документ. Сумний дівочий голос із возу видався їм знайомим.

— Здається, Василю, це наша Ганя. Ганю, це - ти? — запитала у ніч мати.

Тут вже Степаня здогадалася, кого саме вони зустріли в полі, і зикнула:

— А ви хто такі, щоб розпитувати? Чи, бува, не від того брудного волоцюги Чепурного? Тьопайте своєю дорогою, поки я вам грязюкою очі не закидала! Ну ж бо, Макаре, гейкай коні!

Почувши незвичний для добрих людей гвалт, Петрова мати, побожна жінка, що зроду-віку не лаялась, тихенько мовила чоловікові:

— Не чіпай цих людей, Василю! Нехай вони їдуть своєю дорогою, а ми повертаємось: не треба нам ані такої невістки, ані такої свахи.

З цими словами Чепурні відступили на узбіччя, зачекали поки підвода від'їде якнайдалі, розвернулися і потупцювали вслід за нею на станцію.

На вокзалі у Бельцях з букетом конвалій, яких йому нарізала в саду квартирна господиня, нервував Яків Пантелеймонович Нетреба – худорлявий, довгоносий, лисуватий (Гані він видався миршавим) лейтенант. Пероном вештались товариші по службі. Зиркаючи на Нетребу, вони багатозначно переморгувалися. "Хай, хай! Ось побачать мою красуню, – полопаються від заздрощів!" – смакував наперед Яків. Йому марилося: зупиняється київський потяг і у дверній проймі вагону №7 постає струнка елегантна жінка з таємничою усмішкою на вустах. Він подає їй руку, допомагає зійти, вручає букетик, і на очах онімілої публіки цілує кралечку у вологі від ранішнього туману губи. "Може, для примани в щічку? Ні, у губи, – нехай бачать!" Потім він відведе її на свою шикарну квартиру, залишить відпочити, а сам поквартується на службу. Своє він надолужить увечері. Він пригостить норовисту крихітку солодким, п'яним молдавським вином і, не гаючи часу, затягне у двомісне купецьке ліжко, яке чуйні господарі залишили в кімнаті. Так, він навчить її дечому, і їй сподобається... "Батьки шлюб благословили? Благословили! Весілля відгуляли? Відгуляли! Документ на дружину військовослужбовця оформлено? Так! А те, що норовливе дівча марить кимось іншим, то воно скоро вивітриться. Так завжди було, так буде і зараз. Ні, ні, він її не силуватиме; він потерпить, він дочекається, допоки яблучко визріє і саме впаде!"

Яків уже мав досвід шлюбного життя. Його перша дружина Рита була музиканткою. Вона грала на піаніно у дитячому садочку і жила у просторій квартирі, під батьківською опікою. До домашньої роботи була не приучена: сама не варила, не прала і не вбирала. На те батьки тримали домашню робітницю, а їхня доця, як звикла змалечку дзьобати клавішами та читати на кушетці романи, так і в шлюбі продовжила таку манеру. А ще у неї повсякчас боліла голова. Як тільки-но до ліжка, так і болить.

— Звідки ж візьмуться діти? – жалівся Яків брату.

— Так у чому справа? Нащо тобі інтелігентка? Кидай і одружуйся з простою сільською дівчиною, роботящою і слухняною.

Отож, коли на районному огляді художньої самодіяльності Якову потрапила на очі гарненька й запальна дівчина з Цюрківців, що вправно ходила дрібушечкою, відбивала каблучками і порхала метеликом, він негайно звернувся до брата.

— Я цю сім'ю добре знаю. Там і батько вправний господар, і матінка – ще та трудівниця. Дочок виховали у труді і покорі. Якщо хочеш, я засватаю. Ти ж, тим часом, розлучайся, – порадив Севастян.

Першими з вагону №7 зійшли два знайомих офіцери; за ними посунули торбешники; дружину ж він помітив на пероні, коли потяг уже рушив далі. Худенька, бліденька, з синіми ямками навкруг очей, вона стояла з чемоданчиком на краю

збезлюднілого перону і байдужно дивилася в землю.

"Яка ж вона вродлива! Така тонесенька, така беззахисна... Пестити й пестити!"
Наблизившись, Яків простягнув свій букет і по-командирськи гучно промовив:

— Ласкаво просимо на Бессарабську землю! Я так скучив за тобою!

— "Боже Праведний! Який огидний дядько!" — подумала Ганя.

Збентежений холодною зустріччю командир, щоб у випадку невдачі не зганьбити себе перед господарями, він відрекомендував жінку двоюрідною племінницею.

— Оце приїхала в гості. Хоче познайомитись із Бессарабією, побачити на власні очі справжніх гагаузів, – збрехав постоялець і рушив ночувати до казарми.

Від такого маневру усі замислились: хто ж насправді йому ця хорошуля? Хіба ж справжні офіцери зустрічають далеких родичок квітами? Хіба ж вони наймають їм окремі квартири? Яків же навідувався до Гані у вільний від служби час і то ненадовго. Ото прийде, сяде на ліжку, вовтузиться жопою по укривалу і теревенить щось про службу. А господарі за стіною гадають: що ж там відбувається? Якби ж вони зазирали у той момент до кімнати, то розчарувалися б: офіцер сидить і торочить про щось своє, а пожилиця стоїть мовчки біля вікна, схрестивши руки, і вдивляється в сад.

Іноді Яків виводив "сестру" у парк, пригощав морозивом і лимонадом, заводив у кіно. Сидіти з ним у темноті для Гані було справжньою карою. До початку сеансу він звичайно випивав пару кухолів пива з чаркою горілки навздогін, і щойно гасло світло, ліз до неї під спідницю. Ганя ж безшумно відбивалася, чекаючи допоки залицяльник засне. Потім він хропів у вухо продовж усього сеансу. Зрештою, лейтенант – начебто одружений, а насправді чорті-що – поскаржився у листі Севастяну: "Дорогий мій брате! Дякую тобі за сватання, але я знову потрапив у халепу. Ганна мені не кориться, за мужа не визнає і, здається, шукає нагоди втекти. Ти казав, що вона – слухняна, тож накажи тестю приймати і привести дочку до тям, бо я страждаю".

Яків мав рацію: Ганя тихцем листувалася з Чепурним, і чекала, що він ось-ось за нею приїде. Вона не вважала себе заміжною і хотіла постати перед коханим непорочною. Писала йому чи не щодня. Попервах він так само їй відповідав, але раптом припинив. "Чим це Петро Васильович так заклопотаний, що не знаходить хвилинок, щоб відповісти коханій? Може, розлюбив? Але ж обіцяв!" – непокоїлась дівчина. Нарешті довгождана звістка прийшла, але вже з міста Гродно.

"Дорога моя, кохана Ганзю! Позаяк усі твої листи польова пошта доставила мені лише сьогодні, гамузом, я й не відповідав. Велике тобі спасибі за любов і вірність! А я, дурень, вже подумав, що ти надто щаслива зі своїм "чоловіком". Служу на самому кордоні, тому описувати тобі те, що тут відбувається й усі причини, не маю права, бо листи цензуруються. На жаль, я не бачу, щоб мене найближчим часом відпустили, і я приїхав за тобою. Насправді, всі офіцери цілодобово перебувають у розташуванні полку, й у зв'язку з подіями, що насуваються, я взагалі не відаю, як складеться моя доля. Отже, про всяк випадок, сповіщаю: якщо я скоро не приїду, то розпорядися своїм життям сама на власний розсуд".

Тієї ночі дівоча подушка наче в річці плавала. Як це розуміти: "Не маю права

написати причини"? Мабуть, завів собі ясноволосу польку? Недарма кажуть, що польки – найвродливіші жінки у світі. Так прямо б і признався, а то: "Мушу залишатися у розташуванні полку!" Хіба ж є така сила, що здатна стримати того, хто любить? А мені що робити? Злягатися з Нетребою? Зрадили ви мене, Петре Васильовичу, ой, зрадили!"

Хіба могла цивільна, не навчена військовій справі учителька зрозуміти тонкощі армійської служби? Місто Гродно, куди після школи командного складу Чепурний прибув служити, було приєднане до Радянського Союзу нещодавно. Далі, вглиб Польщі, Червона Армія не пішла, бо там уже були німці, і Гродно з околицями стало прикордонним місцем. Новоспечений капітан прийняв під командування піхотний батальйон, ознайомився з особовим складом, з планом розгортання на випадок воєнної провокації і звернувся до командира частини за дозволом з'їздити на Вінниччину, щоб

забрати до себе молоду дружину. Полковий писар, із його слів, вправно оформив і шлюбний документ на Ганну Макарівну Лелеку і офіційний виклик її до місця проходження військової служби чоловіка. Відправивши ті документи своїм батькам до Кіблича, Петро спокійно очікував на скорий приїзд коханої.

Все у нього складалося славно. Він радів, що вчасно змінив професію, а то б і досі скнів у селі над зошитами недбалих учнів. Офіцерство надало йому найпрестижніший статус; він отримав чимале речове і грошове забезпечення, ще й командирську вищість над нижніми чинами (триста бійців і дванадцять офіцерів). Новенький ТТ в глянсовій кобурі надавав чоловічої впевненості, і на танцювальних вечорах в Будинку офіцерів жінки наввипередки запрошували його на "білий" танець. Армію якраз охопило стрімке просування по службі: на посади зашкарублених генералів призначалися молоді майори, і приятель, який після школи вищого комскладу потрапив прямо до Наркомату Оборони, сповістив товариша, що наказ стосовно позачергового присвоєння йому звання майора, вже підписаний. Головне – не дати маху: шанувати командування і виявляти політичну зрілість. Задля повного щастя, йому не вистачало вродливої дружини, яка мала ось-ось приїхати в Гродно. Смакуючи наперед буйне заласся, він найняв квартиру у стародавньому районі міста, у будинку з розкішним садом, і відшукав на базарі шикарне панське двоспальне ліжко. Він вже й попробував у ньому сам, потішаючись солодкими видіннями. Але про те, що матері з татом не судилося передати нареченій шлюбні документи, бравий капітан не відав, а дізнався про те, лише опісля прочитання Ганіних листів, затриманих польовою поштою. Кохана писала, що матуся з дядьком Іваном заграбали її силоміць і відправили у Бельці; сповіщала, що живе з нелюбом окремо, тримає себе незайманою і просила якнайшвидше забрати її до себе. Бентежні новини змусили Петра діяти невідкладно. Випросивши відпустку, він похапцем написав листа, підтвердив своє кохання і пообіцяв скоро приїхати, щоб уже ніколи не розлучатися. Він навіть і чемоданчик склав, коли ближче до вечора командир зібрав офіцерів і об'явив, що у зв'язку з приведенням округу у повну бойову готовність надані раніше відпустки скасовуються. Німецькі літаки з підвішеними бомбами раз за разом порушували кордон і залітали вглиб радянської території. З їхнього боку безперервно лунав потужний гул численних моторів, а місцями вони вже

познімали дротяні загородження, протягнуті вздовж кордону. Стало ясно, що ворог займає позиції для вторгнення, війна неминуха, і мирне життя незабаром полетить шкереберть. Сповідати рідних про ці події було заборонено, і, щоб хоч якось попередити кохану, Чепурний написав їй той інакомовний згубний лист.

Двадцять другого червня 1941 року о п'ятій годині ранку до Гані без стуку вдерся Яків. У чорному комбінезоні зі шлемофоном на голові він виглядав зосередженим. Під вікнами заклопотано гуркотів здоровенний смердючий танк.

— Мерщій, люба, підводься: війна! Німці бомбили станцію, румунські дивізії перетнули Прут. Фалешти, Унгени – відрізані. До міста наближається танкова колона. Отримано наказ якнайшвидше її перестріти, і ми вже вирушили. Для евакуації сімей у Кишиневі формується ешелон. Начальник тилу майор Гаркавян пообіцяв на тебе броню. Пам'ятаєш його: такий здоровенний, товстий, з вусами? Ми ще одного разу з ним випивали у парку, і ти мене сварила. Звертайся прямо до нього. А так прощай: навряд чи колись побачимось, – скоромовкою видав танкіст і, не сподіваючись на поцілунок, вибіг із хати.

— Куди саме вам виписувати евакуаційне посвідчення? – втомлено запитав обхідливий майор.

— До Вінниці.

— Неможливо. Залізницю у той бік вже розбомблено.

Тут Ганя пригадала, що мати, начебто, збиралася їхати в Дніпропетровськ до батька, який нещодавно пристроївся там завскладом, отримав квартиру і викликав її до себе.

— А можна до Дніпропетровська?

— Тільки особисто вам.

Справжнього офіцера жіноча краса – хоч мир, хоч війна – вражає наповал. Майор без зволікань оформив проїзні документи і, грайливо підхопивши Ганю за талію, підсадив у кузов полуторки. Того ж дня вона дісталася Кишиніва і пропхнулася у плацкартний вагон довжелезного ешелону, який дотягнув її до Тирасполя. Тільки-но він притулився до дальньої платформи, як місто затрусилося від вибухів. Бомби падали щільно і трошили все без розбору. Залізничне полотно роздирали на шмаття; вагони перекидалися догори колесами, будівлі обрушувалися. Ще до учора мирні, осілі люди враз перетворилися на біженців. Вони метушилися, ховалися, а бомби наздогнали їх по затишних кутках мальовничого міста. Ганя видряпалася крізь вікно з вагону і побігла до вокзалу. Старовинна, прикрашена ліпниною будова пихкала в небо чадним полум'ям. Привокзальну площу забризкало битим склом, закидало мазкою і цеглою. Всюди, куди не глянь, валялися, корчилися люди. А ті, що залишалися на ногах, метушилися, шукаючи хоч-якогось прихистку. Почувши прямо над головою рев мотора, Ганя впала на бруківку, зіщулилась клубочком і раптом почула дитячий крик. Підвела голову і побачила, що поряд, із розпанаханого черева вже мертвої жінки на світ Божій самотужки лізло дитинча. Ганя вскочила і накрила його собою. Знову заревів мотор. Літак пікірував прямо на неї і зблизька вона розгледіла в кабіні блакитноокого

усміхненого пілота. "Красивий – чортяка", – кольнула недоречна думка. Ганя щільніше притиснулась до породіллі і простилася з білим світом. Але красавчик не скинув бомбу, не застрочив, а шугонув угору, мало не зачепившись за карниз вокзалу.

У селі Гані доводилося бувати при бабі Колодачисі, коли та приймала роди, і наразі вона вчинила з новонародженим так, як бачила. Загорнула його у блузку, сховалась під кущем акації і дочекалася кінця нальоту. Залізничники неспішно згуртували новий состав, і він повільно рушив за вказаним маршрутом. Загалом, на таку не надто вже довгу дорогу від Бельців до Дніпропетровська, йому знадобилося два тижні. Попутники ділилися з Ганею ганчір'ям для пелюшок і хлібом, з якого вона – як колись їй бабуся – розжовувала м'якенькі квачики.

Добре, що завбачливо записала татову адресу: на порозі квартири її зустріла мати.

— Донечко, звідки? А що це у тебе таке у згортку?

— Це – Лесик.

— От, тільки Лесика нам і не вистачало! Мало нам одного байстрюка, так ось тобі друге! Воно хоч живе? Нумо, дай сюди! Я переповию, бо у тебе руки не з того місця повиростали.

Ганя розповіла про пологи на вокзальній площі.

— Заспокойтеся, мамо, – до кімнати увійшла пишна і, як завжди, спокійна Феня з власним немовлям, що присмокталося до її наливої молоком груді, – давайте сюди: як-не-як, а у мене дві цицьки.

З Вінниці її привіз особисто Макар. Він знайшов дочку у напівпідвалі, де вона жила зі своїм Дорфманом. У склепінні з глиняною долівкою, юрмилося кілька єврейських сімей, і всі вони були родичами. Роздивившись, що до чого, Макар заходився забрати дитину з собою: "Хоч і від жида, а все ж, онук".

— *Оставьте мальчика нам! Мы его так ждали. У него уже и имя есть – Лёвушка. Уже и обрезали*", – заголосила сива жінка.

— *Подумай, Фаиночка: зачем тебе лишнее горе? Ты – молодая, красивая, сильная – себе ещё пятерых родишь. Оставьте Лёвушку нам*, – підтримав бабусю бородатий дід з кісками.

Настирливість мешканців підвалу насторожила бувалого Макара. "Ну, ні! Дитину вивезу негайно, а то ще й вкрадуть ненароком..." – подумав він і наказав Фені збиратися. Коли ж він з дочкою і онуком дістався Дніпропетровська, Степаня була вже там.

Тим часом, фронт необоротно наближався до Дніпропетровська. Почалися регулярні бомбардування міста, і вийшов наказ: усім, хто може, перебиратися на лівий берег. Переправивши на поромі, Макар розмістив родину у добротному дощатому сараї майже на самому березі Дніпра. Фартовий, він і тут не розгубився: зайняв покинутий усіма магазин і узявся торгувати огірками.

Та тривало це недовго. Щойно німці підійшли впритул, проти них стали збирати ополчення. Призвали й Макара, хоч йому вже було під п'ятдесят.

— Ой, Боженьки! Куди тобі, старому, на війну? А ми як без тебе! Краще признайся,

що петлюрівець, може не займатимуть? – голосила Степаня, збираючи вузлик.

— Не славчи, дурна бабо. Хочеш, щоб свої розстріляли? Ось залишуся живим, і минуле проститься. Дві війни пройшов і третю оббіжу: знаю, що до чого. Материна сестра, циганка, напороочила мені дальню дорогу.

Степаня впала на коліна і помолилася в куток сараю.

Батька проводжали гуртом. Феня тримала на руках Льовушку, Ганя – Лесика. Ополченців озброїли стародавніми гвинтівками-трюхлінійками, і над колоною в різнобій заколихалися довгі тригранні багнети. Макар Юстимович – чисто поголений, у вихідному костюмі в смужку і білій сорочці, молодий, красивий, урочий – крокував першим зліва у третій шерензі. Угледивши рідню, він радісно їй посміхнувся...

— Ну, що ти скажеш: циган, воно й є циган! Чому б я ото раділа на його місці? Вирядився, неначе на весілля, а про нас і не подумав, – хлипала вслід Степаня.

Ополченців переправили через Дніпро і кинули на танки.

Без чоловіка гордовита Степаня геть розгубилася: "Що робити? Що робити? Повертатися до села, чи ховатися тут, в сараї? Дніпропетровськ ось-ось здадуть, а як воно буде під німцями? Аби ж була сама, а тут ще виводок! Хоча Феня й вигодовує їх своїм молоком, але хто нагодує саму годувальницю?"

— Малюків треба позбутися... — невпевнено висловила вона.

— Отямтеся, мамо! — усміхнулася Феня, гайдаючи немовлят.

І тут невгамовну Ганю осяяло: настав її час виходити на авансцену.

— Не сидімо! Мусимо щось робити! — схопила відра і побігла до річки по воду.

По Дніпру пливли тіла ополченців; чи був серед них її батько, славний вояка Макар Лелека, чи ні, вона не угледіла. Може, й проплив у своєму габардиновому костюмі десь повз неї, хто знає... З правого берегу дерев'яним мостом тягнулися біженці з торбами; рухалися автомобілі з евакуйованим добром; перебиралися військові частини. Дівчина зупинилася, аби пропустити повз себе колону втомлених червоноармійців, що рухалася вздовж ріки.

— Ганю! Це ти? Звідкіля тут? А що з братом? – командир схопив її за руку, і в небритому, втомленому офіцерові Ганя розпізнала Севастяна Пантелеймоновича Нетребу.

— Яків залишився боронити Бельці, а мене евакуював сюди до тата, якого позавчора забрали до ополчення. Отже, ми залишилися самі: я, мама, сестра і двоє немовлят. Одного хлопчика нещодавно народила Феня, другого я підбрала від убитої жінки на вокзалі у Бельцях. Живемо он у тому сараї.

— Бач, як воно виходить... Нумо, зачекай: я щось спробую.

За хвилинку Севастян Пантелеймонович підвів Ганю до легкового автомобіля, звідки генерал стежив за переправою. За його наказом Гані виписали евакуаційне посвідчення на всю сім'ю. Місцем призначення, за підказкою Севастяна Пантелеймоновича, вказали Троїцьк Челябінської області, куди він нещодавно евакуював свою дружину.

— Знайдете мою Фріду, вона допоможе, – побажав він, прощаючись.

— Мамо! Феню! Маємо документи на евакуацію! Знаєте, кого я зустріла на переправі? Севастьяна Пантелеймоновича! І він усе вирішив! – Ганя заскакала на одній нозі. – Швидше збираймося, бо ешелон уже на колії.

Жінки похапали клунки, немовлят і побігли на станцію. Щойно вони протиснулися у вагон, поїзд рушив. Вагон був товарний, сяк-так пристосований до перевезення людей: нари у три яруси, посередині пічечка з металевої діжки, в кутку, за перегородкою, – параша.

— Бач, хвойдо, а ти крутила носом на Якова! Нумо, помолимося Господу Богу нашому, Ісусу Христу, що допоміг нам, грішним, і нехай би він опікувався рабами божими Севастьяном і Яковом! Щоб усі кулі їх обминули, щоб залишилися вони обидва живими! — збадьорилася Степаня.

Довжелезний, на дев'яносто вагонів ешелон повільно просувався на схід, зупиняючись на найдрібніших станціях, а то й просто поля. Все добро, що біженці прихватили з собою, вони вимінювали на їжу. На вузлових станціях можна було набрати вару та вдосталь попити чаю. За тиждень потяг дістався Саратова і зупинився вночі, перетнувши Волгу. Машиніст сповістив, що далі не піде, бо отримав наказ завантажуватись солдатами і повертатися з ними назад, до лінії фронту. Втікачам запропонували шукати притулок у пустих селах, звідки напередодні депортували німців Поволжя. У привокзальній тисняві Ганя вгледіла жінку, чувашку, яка взялася довести їх до села Морське. Феню з немовлятами розмістили на гарбі, запряженій волом, Степаня ж з Ганею почалапали пішки. Безперервні дощі розквасили шлях на болото. Сунулися полем, і дорога видавалася нескінченною. Вночі навкруг, зовсім близько, завивали вовки, і тільки зірки на небі – такі ж рясні, як і вдома, в Україні – дещо заспокоювали прибулих. Ганя наспівувала дітям рідних пісень. Морського дісталися на світанку і, очікуючи на начальство, передрімали на підлозі у колгоспній конторі. Незабаром на порозі постала худенька чорнява жіночка, яка відрекомендувалася головою майбутнього колгоспу, що наразі створювався з переселенців. Бадьоро розпорядилася:

"Выбирайте себе любой дом, какой только приглянется: чай, все свободны".

Добротні доми стояли пустими; дворові брами й хатні двері хлябали на вітру; жодної людини навкруг не було видно, і лише покинуті собаки, коти і свині безпорадно тинялися вулицями. Залишивши Феню з малюками біля контори, Степаня з Ганею взялися нишпорити дворами і зрештою вибрали просторе обійстя, в якому збереглися залишки зерна, і в хліві репетувало ще живе порося. У городі знайшлася невикопана картопля; хлів підпирав ретельно складований стіс дров. Видно, господарі покидали хату похапцем, бо не зняли зі стіни сімейну фотографію, на якій вусатий чоловік з орденом Червоного Прапора в банту сидів на стільці, збоку стояла жінка, а попереду – двійка діток.

— Бач, кажуть, німець, а Герой громадянської війни, — зауважила Степаня.

Ганя коротко просвітила матір стосовно німецьких колоністів у Росії

і побігла за сестрою й дітьми. До їх повернення мати позачиняла вікна,

прибралася, розтопила грубу і наварила бульб. Зранку ж вона заколола виснажене поросятко, аби не здохло, і в обід нагодувала доньок свіжиною.

Третього дня дівок мобілізували до колгоспу, стару ж залишили на господарстві. За роботу колгосп не платив, лише нараховував трудовні на майбутній урожай. Ганя заходилася роздобути малятам манки. Аби намолоти борошна, випросила у голови колгоспу гарбу, завантажила двома мішками пшениці і поїхала полем шукати млин. Розпитати дорогу не було у кого, і на млин Ганя натрапила на другий день, добряче покружлявши степом.

— Тьотю, допоможіть намолоти трішечки крупи. У нас – двоє немовлят, і не маємо чим годувати, — звернулася Ганя до козачки, що вийшла назустріч.

— *Ой, дечочка моя, несчастье-то ведь какое. Вот-вот мужик воротится, он то и помелет. А ты заходи пока в дом, попей чайку да поспи маленько,* – не сказала, проспівала жінка.

Невдовзі повернувся чоловік і запустив парову машину. Млин неквапно запрацював, і Ганю послали на горище збирати готовий продукт.

— *Только манку никому не показывай! Потому как велено зерно тереть только на муку,* – наказав мірошник.

Горда й щаслива, Ганя повернулася з двома мішками борошна і пудом манки. Дітям наварили каші, а дорослим Степаня спекла калачів. Здавалося, що можна залишитися тут, у теплі і з хлібом, щоб не тиняючись світом, дочекатися кінця війни і повернутися додому живими і здоровими. Але фронт неблаганно наближався. Зі сходу безперервно прибували піші військові колони, які перегруповувались на станції і виряджались назустріч канонаді. Очікуючи вагони, новобранці розселялися по домівках. Лелеки разом з дітьми спали у боковій кімнатці, солдати ж покотом мостилися на підлозі у світлиці. Проводили одних – прибували наступні. Припаси скоро скінчилися, і жінки налаштувалися продовжити путь до Троїцька. Міркували просто: куди-куди, а до Уралу ворог аж ніяк не дійде! Сподівалися, що в місті зможуть знайти якусь роботу, можливо, навіть за фахом. Солдати залишили на подвір'ї пустий ящик від снарядів – величезний добротно збитий, справжній дерев'яний чемодан. Його завантажили залишками борошна і відправили малою швидкістю до Троїцька, Челябінської області, на адресу Фріди Нетреби. Степаня спекла калачів, і вони вирушили на станцію. Наближалася зима, сипав холодний дощ, а влізти у хоч-який вагон ніяк не вдавалося. Ешелони з-за Волги йшли вщент набитими біженцями, і минали станцію без зупинки. Врешті-решт зупинився потяг із пораненими, яких везли в глибокий тил на одужання.

— Хлопці, візьміть нас до Троїцька! – попросилася Ганя.

— *"А сколько вас?"*

— Троє дорослих і дві дитини.

— *"Не положено брать. Если вы настоящие украинки, спойте вашу песню".*

Ганя обійняла сестру і завела: "Дивлюсь я на небо та й думку гадаю..."

І Феня, яка до цього ще не проявляла жодного таланту, вторила сестрі другим голосом, і їхня пісня лилася мелодично та зворушливо.

— *"Смотри какие хорошенькие! Слушают мою команду! Девки залезают, а старая с детьми - на месте!"*

— А у нас калачі! - похвалилася Степаня і закинула один у вагон. В розчахнутих дверях, спустивши додолу забинтовані культі, сидів чорновусий грузин. Він вправно спіймав запашний калач і відкусив шматок.

— *"Ребята, вот такие калачи! Заберём и бабушку"*, - вигукнув він і подав Гані руку. Бійці підхопили жінок під барки і разом із дітьми втягли у теплушку.

Коли мандрівниці нарешті дісталися Троїцька, там вже лютував уральський мороз. Приголомшені незвичним холодом, вбрані по-літньому, голодні, жінки відправилися шукати Фріду Нетребу. Але за вказаним адресом вона не проживала, там мешкали зовсім інші люди, татари. Вони радо прийняли прибульців, обігріли й нагодували.

— *"Фашист ужо под самою Москвой. Сколько народу перебил! Сколько раненых! А похоронки всё идут и идут. Намедни к Нальгиевым принесли: Ильгиз погиб. Лётчиком воевал. Второй из их семьи, ужо"*, - тужила стара татарка.

— А що чути з України? У нас там залишилися бабуся, брати й сестри.

— *"А што слыхатъ-то? Захватили Украину всю ведь"*.

Спати гостей уклали покотом, уперек в одне ліжко. Льовушка захворів ще у дорозі, а тут хвороба перекинулася і до Лесика. Дітлахів охопив жар, вони кашляли на всі боки й вередували. Наступного дня сестри віднесли їх до лікарні. Доглядати за дітьми залишилася Ганя, хоч і сама почувалася недужою. Немовлятам діагностували пневмонію. Кололи пеніцилін, але врятували одного: Льова помер у Гані на очах. Сама немічна, з Лесиком на руках, вона сяк-так припленталася додому і зімліла прямо на порозі. На щастя, дочка господарки працювала в аптеці і роздобула ліки. Кілька днів Ганя борсалася у маячливому жару. Одної ночі їй навіть приви-ділася Смерть із довгим ножом у чорному балахоні. Костуся вже нахилилася різати на шматки її хворе тіло, але затуркалася і відступила. Пізніше Ганя розповідала, що після того її навідав Білий Янгол, який шепнув: *"Живи, бо сама лікуватимеш людей!"*

Нарешті з Морського прибув їхній "артилерійський" чемодан. Як не дивно, прийшов він цілим і не пошкодженим. Степаня спекла своїх "фірмових" калачів, пригостила ними жильців будинку, і того борошна вистачило родині на добрий місяць. Тим часом Фаїна знадобилася армії: тилове забезпечення потребувало кваліфікованих рахівників. Постало питання, на котру з сестер записати Лесика. З одного боку, його знайшла Ганя; з іншого, материнським молоком його вигодувала Феня. Зрештою, зваживши на втрату первістка, її й призначили мамою. Тимчасово ж, до її повернення з фронту, малюком мусила клопотатися Ганя. Так доля хлопчика, народженого сиротою, переплелася з жеребом двох "мамок".

Життя крутить людьми, як схоче: тут, за тисячу кілометрів від України, блукаючи неподалік станції, Степаня раптом зустріла брата Пилипа. Живий, здоровий, ще й у напіввійськовій формі! Вона його впізнала по родинних блакитних очах у глибоких очницях. У Троїцьку Пилип був у відрядженні, а постійно жив у Челябінську. Працював постачальником на розбудові танкового заводу і мав броню від фронту. Відвідавши

рідних і вислухавши всю історію, брат порадив їм перебиратися до Челябінська. Повесні, заздалегідь подбавши про невеличку кімнатку у старезному купецькому домі, щільно заселеному евакуйованими, він допоміг родичам здійснити переїзд.

Степаня влаштувалася на фабрику шити солдатське обмундирування, а Ганя пішла до найближчого шпиталю санітаркою. Гарненька і дбайлива хохлушка припала пораненим до душі; у нічний час вона заколисувала їхні болі мелодійними й зворушливими піснями. Те доглядання остаточно надихнуло її на зміну професії. Опісля "приймання родів" на привокзальній площі у Бельцях, після смерті Льовушки і лікування Лесика, і за передвістя Ангела Небесного, їй відкрилося її справжнє призначення: вона лікуватиме людей! Щойно у місті відкрився медичний інститут, евакуйований з Києва, вона негайно поступила на лікувальний факультет. Щоб мати час на відвідування лекцій, Ганя випросила у начальника дозвіл чергувати здебільше у нічні зміни, і поранені бійці, помітивши, як співуча сестричка куняє над конспектами, марно її не турбували.

Щойно Червона Армія звільнила Київ, Медичний інститут залишив Челябінськ. Зібралася в дорогу і Ганя Лелека. Бабуся з Лесиком рушили до Цюріху, а вона, вслід за інститутом, до Києва. Раділа вибраній професії. Лікувати людей! Полегшувати їхні страждання, рятувати від смерті. А ще... лікарки у білих халатах, білих шапочках, зі стетоскопами на грудях виглядали вельми гарненько. Вони вимогливі, пацієнти їх слухаються, і заробітна плата у них нівроку: чи не найвища серед інших професій. Бути лікарем – це почесно, красиво і вигідно! Отримавши гуртожиток, Ганя занурилась у навчання, не пропускала лекцій і на іспитах отримувала високі оцінки. Вона нарешті відчула себе достойною, вільною людиною: ані настирного матиного примусу, ані чоловічого чіпляння. Натомість, – гурт вірних веселих друзів. Хочеш сидіти за конспектами – будь ласка; бажаєш розважитись – уперед! Художня самодіяльність, театри, музеї – все до твоїх послуг. Вирувало насичене громадське життя. Зазвичай, після лекцій і по вихідних, разом із подружками і викладачами, вона працювала на відновленні зруйнованих інститутських корпусів.

Не забарилося й диво. Одного вечора, повернувшись до гуртожитку, Ганя застала у кімнаті Петра Васильовича Чепурного: сидить собі на табуретці в кутку, як під Святим Василем, і з подружками помірковано філософствує. Від їхньої останньої примарної зустрічі минуло сім років. У дівочій пам'яті залишився лише розпливчастий силует у будьонівці на її так званому "весіллі", а опісля – лише невиразне листування і нескінченні обіцянки. Особливо їй запам'ятався його останній лист: "розпорядися своїм життям на власний розсуд, бо не маю права пояснити причини". Про що він думає! Покинув її на нелюба, а тепер, після усього, заявився неначе безневинний праведник! Ні, це вона сама в усьому винна! Злякалася батьків, піддалася силі, не відстояла свого щастя, зрадила кохання".

— Доброго вечора, Петре Васильовичу, як це ви у Києві?

— А я тут живу, на Голосіївці. Також у гуртожитку.

— А мене як знайшли?

— У Вінниці випадково зустрівся з твоєю сестрою. Це - тобі, - гість протягнув букетик майже свіжих троянд. Дорослою, Ганю він ще не бачив. Перед ним стояла струнка і неймовірно вродлива жінка; вона розгублено тремтіла і відводила очі. "Моя"! - солодке передчуття охопило чоловіка.

Подружки насмажили картоплі на шкварках і розігріли чайник. Гість мав із собою пляшку шампанського, пляшку коньяку, палицю пахучої американської ковбаси і коробку московських цукерок. У дівчат засвітилися очі. Посідали за стіл, і він повідав своєю історію. Згадав, як пораненим потрапив у полон; як потім їх перегнали до концентраційного табору на території Польщі і тричі переміщали з одного смертного місця до іншого. Дивом вижив. На момент визволення важив сорок п'ять кілограмів. Встиг ще й повоювати. Демобілізувався майором і поступив до сільськогосподарської Академії на плодово-овочевий факультет, де й навчається зараз.

— Зрозумій, Анютко, я не міг тобі прямо написати, що завтра розпочнеться війна! Аби й написав, то не пропустили би. Залишитись живим не розраховував, тож вирішив не сковувати тебе очікуванням і марними надіями, - пояснив Петро Васильович.

Він дуже змінився: худий, змарнілий і невпевнений. Ліве око тіпається, як метелик на зльоті... Одяг ношений, потертий; очі відводить і щупляться, неначе комусь чимось завинив... Ганю ж колотило від почутого. Вона ледь схоплювала смисл розповіді, гнівалася і страждала, неначе це її саму катували за колючим дротом. Тим не менш, комсомолку насторожила одна деталь: "Як він врятувався? Адже їй казали, що комуністів і офіцерів гітлерівці страчували без розбору... А може він їм прислужував? Ще до війни володів німецькою... Ні, такого не може бути, бо наші ж довірили йому воювати після полону!" - відганяла вона дурну думку.

— Між іншим, мама зберегла армійську довідку, що ти - моя дружина, - закінчив сповідь Петро Васильович.

— Ура! - звеселилися подружки.

— Отже, маю дві однакові довідки: інша від Якова Нетреби. Раніше такі папірці армія роздавала наліво і направо, а знедавна стала обов'язковою реєстрація у ЗАГС-і, - твердо зауважила Ганя.

Дівки завели патефон і по черзі запрошували кавалера. Серед платівок знайшлася популярна полька - саме та, яку молодий учитель грав на мандоліні у бабиній хаті. Ганя підхопилася, і пара вдарила до поту. Потім кружляли у вальсі "Осінній сон", і пригорталися в Аргентинському танго. Солодке передчуття не обмануло майора: почувати він залишився у гуртожитку. Дівчатка, прихопивши по жменьці цукерок, розійшлися по сусідах, і закохані, зоставшись наодинці, не змарнували час: завузькі в гуртожитках ліжка.

Нарешті Петро і Ганна допалися до омріяного щастя. Всі непорозуміння залишилося позаду. Студентське столичне життя вирувало, а їм, за коханням, і до музею сходити було ніколи. Їхні гуртожитки знаходились у різних кінцях Києва, і вони щовечора вигадували, як зійтися. На вході до жіночого гуртожитку чатувала неприступна жіноча варта, і Петро Васильович проникав до нього крізь кімнату на

першому поверсі, де мешкали добродійні першокурсники. З його появою співмешканки розходились по інших кімнатах, залишаючи коханців наодинці. На другий поверх чоловічого гуртожитку Ганю підіймали пожежним шлангом, і у неї виникали інші незручності. Хлопці виходили з кімнати, надавали час молодим умотитися в ліжку, але переконавшись, що світло згасло поверталися. Через це Ганя була змушена повсякчас себе стримувати. Вранці ж їй приходилось підводитись вдосвіта, щоб встигнути до туалету раніше жартівливої паруботи. Три роки вона мирилася з цими досадними дрібницями, але на останньому курсі, упіймавши слушний момент, запитала чоловіка: чи не настав час їм найняти квартиру? Але відповіді не почула.

— Чому ви мовчите, Петре Васильовичу?

— Я, люба, ось про що думаю: чому ти не вагітнієш? Скільки товчемо воду в ступі, а де результат?

Ганя зашарілась: вона й сама не раз над тим замислювалася. Не

зволікаючи, подружжя сходило на консультацію до видатного лікаря, професора. Обстеживши жінку, він нічого їй не сказав, натомість, запросивши до кабінету чоловіка, завалував, неначе навкруг нього одні глухі:

— А у неї ніколи не буде дітей!

— Як це без дітей? Я не хочу без дітей! — насупився Петро, вийшовши на вулицю..

— І що ви пропонуєте, Петре Васильовичу?

— Може, професор помилився? Спробуємо подвоїти зусилля.

— Ага. Двічі на день. Може, врешті-решт, наймемо квартиру?

Тут вже замислився Петро Васильович: "З одного боку жінка права: діти робляться в тиші. З іншого боку, якщо зійдемося і житимемо разом, наші взаємини набудуть офіційного статусу, і що я робитиму, якщо її безплідність підтвердиться остаточно? Партійному розлучитися не просто, і що тоді? Взагалі залишуся без дітей?"

— З квартирою поки що зачекаємо... - промимрив він.

Життя продовжилось, начебто тієї розмови й не було, і невдовзі Ганя завагітніла. Вона заспокоїлася, піднеслась духом і стала готуватися до родів. Усе сходилось: закінчить інститут, працевлаштується в Києві, як їй вже пообіцяли, і спокійно народить дитину. Вознісся до небес і Петро. Він відновив упадання, розшукав гідну квартиру і записався в чергу на реєстрацію шлюбу. Але стався викидень, і все пішло шкереберть. Квартиру він не найняв, а зустрічався з дружиною лише, як йому приспічить: прийшов, розслабився і пішов.

"Точно розлюбив! Якби кохав, то не стояв би як витязь на перепутті... Звик до моєї слабкості: покористується, покористується і йди гуляй. По війні чоловіки в дефіциті... До речі: як це він - офіцер і комуніст - вижив у полоні? Щось у Кібличі подекували, начебто він в таборі прислужував німцям..." - розгадувала збентежена Ганна.

Шукаючи вихід, вона згадала про Лесика, який жив у сестри. Фаїна поступила до кредитно-економічного інституту в Одесі і не раз жалілася, що їй важко поєднувати навчання з материнством. Ганя й подумала: може забрати малого до себе? Чим не дитина?

— Любий, як ти дивишся забрати Лесика? Йому лише шість, і він напевне звикне до нас як до рідних.

— Ще байстрюка мені не вистачало!

Щоб залишитися в Києві, достатньо було пред'явити деканату шлюбну відмітку у паспорті. Окрилена, Ганя кинулася до чоловіка.

— Коханий, мене вже точно залишають у Києві; єдина умова - штамп. Мерщій розпишемось, і я - киянка!

Петро Васильович зиркнув уверх, перехнябився вбік, поколупався в носі, закашлявся і пробурмотів:

— Пробач, люба, але я ще хочу пожити вільним студентом.

Ганя відчула себе так, неначе це батько замахнувся на неї ременем; очі осліпли, охляли ноги. Зібралася з силами, глибоко вдихнула, та й сказонула просто в карі очі: "Ну, що ж, Петрику, якщо вже оце так ти мене любиш, то маршуй геть з моїх очей дрібним кроком!" Розвернулася і пішла. Вслід почула: "Йди, йди. Кому ти така потрібна! Хто на тебе спокуситься на бездітну!" Повернулася до деканату і попросила направлення до Західної України: туди, куди ніхто не хотів їхати. Вирішила: якщо вже не судилися її діти, то присвятить себе лікуванню і науці.

Десь років за п'ять після тої бесіди з міста Станіслава до Конотопу, в

гості до дядька Гната завітала чарівна племінниця Ганя. Приїхала не з пустими руками, привезла дітям Наташі і Павлику книжки "Як гартувалася сталь" і "Вулиця молодшого сина", кульок мандаринів, цукерки з ведмедями на обгортках і блискучі ковзани з завитими догори носками - снігурки. Дивовижна сестра відразу сподобалася дітлахам. Вродлива, щира, весела ще й з неповторно гарною мовою!

— Чудові у вас діти, дядьку Гнате. Ось і я забрала Лесика до себе: все одно Фені не до нього. Такий вже добрий і талановитий хлопчик! Грає на баяні. Збираюсь віддати його до музичної школи.

Діти накинулися на книжки, а Дорослі розсілися навколо самовару пити чай з глибоких блюдечок.

— А як у тебе з наукою? — поцікавився Гнат Платонович.

— Наразі працюю головним лікарем районної лікарні. Брала участь в експедиції, що досліджувала випадки епідеміологічного зобу в Західній Україні. Чотири роки спостерігала за п'ятьма тисячами школярів у Станіславській області і зібрала вичерпний матеріал. Ось-ось засяду до написання дисертації... Оце їду до Харкова, до наукового керівника, професора, за консультацією... Взагалі ж моя кар'єра розпочалося з приїзду до Станіслава, де мені в облздраві вручили направлення до Ворохти. Виходжу я з кабінету, а сивий лікар, що очікував перед дверима, питає: "Ну, і куди тебе, дівчинко, посилають"?

— "У Ворохту", - кажу я.

— "Хай Бог тебе милує! Донечко, негайно повернись і віддай їм те направлення. Ворохта знаходиться чорті де, у горах. Туди дістаються лише на возі, бо літаки бандерівці розстрілюють прямо на летовищі. З тих лікарів, кого туди щороку

направляли, жодна в живих не залишилась". Послухалась я дідуся, повернулася до завідувача і розрюмсалася: "Дуже вас прошу направити мене до Надвірної. Там у мене мама, сестра; я їх три роки не бачила, а я так слабо почуваюся... В організмі у мене повний розлад, самотужки не видужаю". Справа в тому, що Феню після інституту направили до Надвірної – є таке містечко на Станіславщині. Вона влаштувалася до банку, і матір забрала до себе Лесика доглядати".

— І ось одного дня перед ними постала я. Бліда, худюща – п'ятдесят три кілограми, неначе щойно з Уралу. Матуся так і заголосила: "Ганечко, донечко, що з тобою? Залишайся з нами, як добре що ти нас знайшла, знову будемо всі разом! Сам Господь тебе до нас направив". Зрештою, поставили мені діагноз: туберкульоз. Тут матуся й призналася, що немовлям віддавала мене татової матері, і хвора на сухоти бабуса вигодовувала мене жованими хлібними квачиками: мабуть через них і заразилася. Згодом хвороба уселилася у жіночих органах, звідти ж і бездітність. А тоді поклали мене до лікарні, де я пролежала півроку, і невідомо, чи одужала б там, якби мати не випоювала мене козячим молоком, яке купувала у гуцулів. Отак ми і жили разом у Надвірній, допоки Феню не перевели до Одеси, а мене до Косова, терапевтом. Якось до лікарні привезли хворого з діагнозом на висипний тиф, а мені здалося, що, насправді, у нього пневмонія. Вдома я перечитала свої інститутські конспекти і переконалася у своїй правоті. Поділилася сумнівами з головним лікарем, той скликав консиліум, але досвідчені лікарі одноголосно підтвердили: висипний тиф. Тож, я дописала особливу думку. Хворий помер, і хірург, що робив розтин, офіційно підтвердив мій діагноз. Відтоді і пішла моя слава. А тут якраз бандерівці вбили завідувачку районного відділу охорони здоров'я. Ми з нею були добре знайомі, і її, до речі, теж звали Ганною. Справжня комсомолка, українка і неймовірно вродлива дівчина: коса — до каблуків. Поїхала у відрядження агітувати населення стосовно щеплення проти віспи, а її в лісі перестріли, згвалтували, вирізали на спині зірку і повісили на придорожньому дубі. А вже наступного дня після похорон мене викликали до райкому і запропонували її посаду. Так я і дослужилася до завідувачки райздравом.

— Ой, як страшно! Ти ж також і комсомолка, і українка, і красуня... злякалася маленька Наташа.

— Насправді, то могли бути і не бандерівці, — тихо мовив Гнат Платонович. Мені один фронтовик з НКВС розповідав, начебто ми створювали спеціальні загони, які у такий спосіб компрометували вояків УПА в очах місцевого населення.

По війні Степаня вже не стала горбатитись у колгоспі, натомість продала Макарову хату у селі, додала зі своїх накопичень і придбала добротну дачу в Одесі на шістнадцятій станції Великого Фонтану. З Надвірної до неї перебралася старша дочка Феня, яка влаштувалася завідувачкою банком неподалік, у Татарбунарах. Влітку 1954 року до неї в гості завітала і молодша донька разом з чоловіком.

— Знайомтеся, мамо: Яків Пантелеймонович, – з порогу об'явила Ганя.

— Ой я така рада за вас, така рада! Яка ти розумниця, що не зв'язалася з тим чортом Чепурним, а повернулася до законного чоловіка, шановного Якова

Пантелеймоновича, – проголосила матуся, оговтавшись від несподіванки.

— Все трапилося зненацька. Зустрічаю я Новий рік у складі міського активу, і бачу, що військовий комісар когось мені нагадує. Придивилася, а то ж мій Яків! Підполковник. Такий мужній, широкоплечий, стриманий... Пройшов усю війну від Бельців через Сталінград до Праги. Орденів не перелічити! Двічі поранений... і не одружений! Каже, що я одна-єдина, яку він кохав і кохає. Перш за усе я призналася, що у мене ніколи не буде дітей, але він заспокоїв: діти йому байдужі, потрібна лише я. Коротше, простив він мені дівочі примхи, і на ранок я вже перебралася до нього.

— Скажи, Якове, а як ваш старший брат Севастян Пантелеймонович? – запитала Степаня.

— Сева загинув у сорок третьому під Харковом.

— Царство йому Небесне! Добра була людина. У сорок першому він нас врятував у Дніпропетровську. Аби не він, навряд чи ми сиділи б з вами зараз за цим столом, – повідала теща.

— А що з Чепурним? – запитала Феня.

— Цить, хвойдо! Воно тобі треба згадувати того волоцюгу? Забулася, як він тебе звів, а потім перекинувся на сестру? – роздратовалася Степаня.

— Ой, мамо! Знову ви за рибу гроші. Ви ж з бабою Колодачихою заглядали в мене і переконалися, що я ціла! – проспівала Фаїна.

— Ой, діти, я так рада, так рада! Але, чуєш, Якове, ти ж Ганьку пильнуй, бо це – чорт в юбці. Тільки-но що не так, – за ремінь, та по сраці, по сраці! Бо чує моє материнське серце: той Чепурний все ще нишпорить десь навколо!

Колись, до війни, Яків поряд з Ганею виглядав досить сумно: вона вродлива, витончена, а він – якісь довгоносик у кітелі. Але зараз усе перевернулося: Яків постав перед людьми билинним красенем-богатирем.

— А що, Якове Пантелеймоновичу, ви особисто багато німців вбили? – запитала Феня.

— Та прийшлося трохи. Підбив з гармати чотири танки. Рахуй, під бронею згоріло по чотири члена екіпажу. Трьох фашистів застрелив в рукопашному бою з пістолета. А вже гусеницями почавив... Одного офіцера, під моїм командуванням розідрали навпіл.

— Як це?

— А отак. Підбили ми "тигра", і вискочив з нього полковник з планшетом. Відповідно наказу ми мусили б доставити його в штаб на допит, але при обшуку у нього виявилась пляшка шнапсу, і бійці не стримались. Нахилили дві берізки одна до одної, прип'яли босоніж до верхівок та й відпустили одночасно за мою команду. Пружні дерева випросталися і розшарпали гада вздовж навпіл, як оцю рибинку, – розповідач підхопив з блюдечка невеличку скумбрію, показово роздер її від хвосту до зябер і відправив до роту.

— Навіщо ж ви, Якове Пантелеймоновичу, повсякчас переповідаєте саме цей огидний епізод? Розповіли б краще, як рятували Прагу! Або щось про нашу милу Україну, – зауважила Ганя.

— Розумієш, люба, клятий німець завше, щойно засну, повертає мене у той березняк, і я знов, і знов бачу його розмотані кишки, що звисають поміж листя.

— Оце їдемо з Яковом до Рязані, - Ганя перевела розмову на інше: - запросили мене до обласної лікарні головним ендокринологом. Тут з дисертацією у мене не склалося. Відправила я, наївна, усі результати своїх досліджень гамузом науковому керівнику до Харкова, а через деякий час читаю у "Медичному Бюлетені" статтю з усіма моїми викладками, але за його підписом. Так і змарнувалися мої зусилля. Але не втрачаю надії, що на новій посаді отримаю кращі можливості. Правда ж Якове Пантелеймоновичу!

— Авжеж! Ти у мене - розумниця.

Минуло чимало років, Гнатів син Павло виріс, потрапив на військову службу і, повертаючись з короткочасної відпустки до Мурманська, завітав до Рязані, щоб побачитись з сестрою Ганною, яка у дитинстві подарувала йому дивовижні ковзани. Вона мешкала поряд з вокзалом, і він легко знайшов її двокімнатну квартиру. Двері відчинив особисто Яків Пантелеймонович.

— Що це з вами? — здивувався Павка.

— Нічого особливого: послизнувся у ванні і нашттовхнувся на кран, — відповів Яків, прикриваючи рушником око.

— То я йому вночі засвітила, — пошепки призналась Ганя на кухні, пригощаючи брата супом, - здумав узяти мене силою! А я школяркою билася з хлопцями нарівні. Бач, який у мене кулачок, - залізний.

— Насправді ти вродлива і добра.

— У мене така робота! Працюю завідувачкою відділенням в обласній лікарні. Хворих - невпрогорт, а я ще пишу дисертацію і читаю лекції. Студенти, ординатори слухаються мене беззаперечно; чоловіки наввипередки відчиняють переді мною двері, підсовують стільці і подають пальто. Вступила в партію і відразу отримала доручення: веду гурток партполітпросвіти. І у місті мене шанують: нагороджують грамотами, на зборах садять до президії. Втоплюся за день так, що вночі вже нічого не хочеться, а він лізе й лізе. Я тобі признаюсь як брату: сплю з Яковом, а думаю про Петра.

— А як Лесик:

— З Лесиком біда. Згубили дівки Лесика. Захопився він бальними танцями, і утворився навколо нього дівчачий хоровод. Через одну з них перестріли його погані хлопці та побили до інвалідності. Найгірше: відтоптали пальці на правій руці, - прощай акордеон! Від армії я його вберегла: комісія виявила гастрит, коліт і панкреатит на вибір. Влаштувала до радіоінституту: нехай стане інженером. На день народження подарувала "Запорожця".

На обід до Гані зібралася вся рідня. Лесик показав гостеві колоду дівочих фотокарток.

— Поглянь на цю білявку. Це Віра. Бач, яка фігурка? Тітонька мене до неї сватає, обіцяє однокімнатну квартиру.

— Ти ж покатай Павлика, покажи йому Рязань, — вставила слово Феня.

— Завтра, - пообіцяв Лесик і вивернув чергову чарку прямо в шлунок.

— Я оце все розгадую, хто ж насправді моя мама? Всі кажуть, що Феня, а я відчуваю - Аня. Тобі ніхто нічого не розповідав? - запитав Лесик Павла, коли вони вдвох вийшли покурити.

— Ні. Яка тобі різниця? Нехай обидві піклуються...

— Але ж народила якась одна?

— А люблять однаково?

— Здається, тітонька дужче. Вона усе мені купує: квартира, машина. Будь-що вирішує, від армії захистила, до інституту влаштувала. Але мені якось не зручно: в усіх одна мама, а у мене якась плутанина.

Павка заглибився у розмову з Яковом Пантелеймоновичем про танки. Похвалився п'ятдесят четвірками і описав плаваючий ПТ-76, яких у ту війну ще не існувало. Яків же пригадав свою вертку тридцять четвірку і розіп'ятого поміж березами німецького полковника, який йому відтоді сниться. А невдовзі славний танкіст і суворий військовий комісар Нетреба помер. Це сталося на День Радянської Армії: з вечора самовіддано відзначив свято у колі фронтовиків, а вранці Ганя виявила його на диванчику вже синім. Поховали полковника з усіма почестями: з військовим оркестром, з орденами і медалями на подушечках і салютом на цвинтарі.

Залишившись сама, Ганна Макарівна з головою занурилась роботу. До неї в Рязань з'їжджалися хворі на діабет і щитовидку з усієї округи, аж до Уралу, і вони назавжди залишалися вдячними за відновлене здоров'я, писали добрі листи і не скупилися на подарунки. А вона, щаслива, пам'ятала кожну вилікувану нею людину і при нагоді детально консультувала всіх бажаючих стосовно здорового способу життя і певної профілактики небажаних симптомів. До її появи у Рязані жодна районна лікарня області (до речі, і сусідніх областей), не мала у штаті дипломованого ендокринолога, тож вона, працюючи викладачем в інституті, підготувала кілька десятків кваліфікованих докторів. Постійно тримала їх у полі зору, організовувала регулярні курси підвищення кваліфікації і особисто консультувала на робочих місцях.

Багато часу і сил уходило на науку. Захистила дисертацію за темою "Функція кори надниркових залоз у хворих на цукровий діабет".

Завідувачка відділенням обласної лікарні; доцент медичного інституту; вродлива, у міру причепурена, елегантно вбрана і завжди привітна, Ганна Макарівна слугувала взірцем врівноваженості й успішності. Студенти слухали її, затамувавши подих; хворі ходили по відділенню навшпиньки, а начальство не утримувалось, щоб при нагоді не зазірнути їй під завжди накрохмалений і в міру розстебнутий комірець.

Але була одна шпичка, що болісно колола жіноче серце: її перше і пропавше кохання. Направду Петро Чепурний ніколи не полишав її у спокої; писав, що все їй простив; вибачався за свою вайлуватість і набивався на зустріч. "Я йому що: сільська школярка, що колись вистрибувала на одній нозі під мандоліну?" - відганяла унадливі думки Ганя. Тим не менш, щойно їй підвернулося відрядження до Києва на всесоюзний семінар ендокринологів, вона з трепетним серцем рвонула в Україну.

І вони зустрілися. Пообідали гострим м'ясом у ресторані "Кавказька кухня" і порхнули на таксі до Кіблича, де тиждень любилися у свекрушиній хаті. Опісля, в поїзді на Москву, Ганя так освітила ці дні у особистому записнику: "Сьогодні, на день Маковія, я до Петра прийшла. Я наче макова квітка цвіла. Я свого судженого так довго ждала... Жила... А хоч чому-небудь раділа? Хоч когось любила? Ні, нікого. Жила з нелюбом і лише грала якусь надуману роль на життєвій сцені..."

Коханка поїхала, а Петро після тих гостин наче сказився. Писав щодня, а інколи й двічі на день. Щовечора ходив на пошту, замовляв міжміські перемови і, очікуючи з'єднання, встигав ще відправити одну-дві телеграми. Листи писав, не очікуючи відповіді; знов і знов освідчувався у коханні, вибачався за старе й уговтував кидати ту Рязань і перебиратися до нього в Гайсин. Як він тільки її не оспівував! І Анічка, і синьоока Лілея, і Анюта, Анікуша, і Милочка-Вередулька, і моя маленька Киценька, і Лисичка, і кохана моя рідненька Лисунька, і Анюша, і добра-весела-смутна-смілива Лисичка-Хлопчик, і просто Нюся. Підписувався також не без видумки: твій Коник; Коник волохатий; Валетик з хвостиком; твій Барбосик, твій Кнурик.

"Яким би я був щасливим, аби повсякчас відчував собою ти твоє бархатне тіло... Віриш: оце, потонув би в ньому на смерть! Хочу тебе і вночі, і вдень: мням, мням, мням! Ой, хочу! Ай, хочу! Ай, ай! Ой, ой! Ай, ой, ай", - причитав він у кожному листі.

А вона не квапилась. Узяла паузу, розмірковувала: "Теж мені Коник-Кнурик об'явився! Що вона загубила у тому Гайсині? Ненависну свекруху тішити? Хіба не краще жити вільною, не догоджаючи вередливій тварині, що зветься чоловіком! Хіба для неї - кандидатки наук, доцента, лікарки з Великої букви знайдеться достойна робота у тій закутні? І як це вона кине своїх студентів? На кого залишить хронічних хворих? Ось і Лесик перейшов на четвертий курс. Хто подбає щодо його працевлаштування? Хто, як не вона наглядатиме його здоров'я? Феня? Але вона націлилась на Магадан за достроковою пенсією! Ні, хай там що, а я залишуся у Рязані... То він, якщо вже так кохає, нехай перебирається сюди. І нікуди він голубчик не дінеться! Треба його лише трішечки подрочити". І Ганя умисно зволікала з відповідями на листи, а якщо писала сама, то геть стримано. Жіноча тактика спрацювала: чоловік, завжди такий вередливий, не тільки заприсягнувся ніколи ні в чому їй не дорікати, але, навпаки, в усьому її слухатись.

Обговорити подробиці Анна Макарівна завітала до Київа. Наречений замовив номер в готелі "Москва", вікнами на Хрещатик. Саме розкошувала каштанова осінь; "молодята" подовгу просиджували на стародавніх лавах, підгодовували безстрашних голубів, дивувались чудакуватим перехожим і згадували з минулого все найкраще.

— А як в Рязані з роботою? У Гайсині я - шанована особа: все міське начальство овочами і фруктами забезпечую, - вихвалявся Петро Васильович.

— Теж мені, - "особа"! А завідувачем обласним сільгоспуправлінням не хочеш? У мене якраз лікується секретар обкому з питань сільського господарства, до речі, сам з Полтавщини. Скаржився на голів колгоспів; мовляв, запитує він одного, чому в області немає яблуневих садів? "А у нас не ростеть", - відповідає. "Как не растеть? По

соседству, в Псковской области, куда ни глянь, – сады, а у вас не растёт?" "А мы не содим". Тож, коли я запропонувала йому дипломованого фахівця з України, він неабияк зрадів і обіцяв всебічне сприяння.

Хоч як впирався чоловік, усе відбулося на жінчин задум. Останнім поштовхом до переїзду послужив наговор, який почав розповсюджувати один з робітників консервного заводу. Він стверджував, начебто Чепурний П.В. у концтаборі співпрацював з німцями, зокрема, служив перекладачем. І хоча серед гайсинців Петро Васильович заслужив славу грамотного, працелюбного і порядного чоловіка, міський воєнком, який достеменно, з документів, знав бойовий шлях майора після його визволення з Освенциму, тим не менш, по-дружньому, про всяк випадок, порадив йому змінити місце проживання.

Ганна зустріла коханого у двокімнатній квартирі в новому домі нового району, яку вже обставила румунськими меблями. Попередню, де вона жила з Яковом, переписала на Лесика: щоб скоріше одружився. Петро ж пожалував з однією-єдиною валізкою і зразу ж, від порогу почав обгиджувати Рязань, а за одно і всю Російську Федерацію. Навіть робота у сільгоспуправлінні його не принадлежала. На біду змінився секретар обкому, і ідея засадити Рязаньщину яблуневими садами згасла: область мусила зосередитись на картоплі. Тим не менш, пара жила щасливо, допоки Петро Васильович, вийшовши на пенсію, остаточно не змудився.

Якось Ганя примітила, що чоловік став заглядатися на її фельдшерицю. Алевтину Сергіївну. Ото прийде до лікарні, начебто до дружини, а сам так і зиркає на високі груди і опуклі сідниці, так і зиркає! Одного разу з'явився вдома серед ночі п'яний, тож Ганя вирішила діяти. Вранці, насипаючи супу, затертого шкварками, вона безневинно так зауважила: "Маємо у відділенні надзвичайну подію: у Алевтини Сергіївни при черговому огляді виявилась гонорея. Стидовисько на усю лікарню!" Промовила, а сама спостерігає реакцію: Петро аж пополотнів. На другий день поцікавилась у дерматолога, чи не звертався до нього її чоловік з якогось там приводу? "Звертався, але ви не турбуйтеся, в нього все чисто". Отже, за вечерею Ганя й запитує: "А що це ти, любий Петрику, по дерматологах бігаєш?" Той насупився, змовчав, але навідувати лікарню без діла облишив. Натомість почав чіплятися до дружини, мовляв, "для кого ти ото очі підмальовуєш та комірці крохмалиш? Пора вже нам повертатися в Україну!".

Ганя ж, попри свої п'ятдесят вісім, на пенсію не збиралася, натомість знову висунула свою кандидатуру на посаду доцента. Але молодь, яка пильно чекала свого часу, вже заворушилась, а начальство делікатно відмовчувалося. Зрештою, на конкурсі вона пролетіла: вибрали її найкращу ученицю, молодшу подружку. Чоловік не забарився підколоти: "Кому ти тут потрібна стара? Бач, кого вибрали? Молоду й красиву. Поїхали додому, чуєш?". Після цих слів Ганя виставила квартиру на обмін.

Зрештою, після чотирьох років обмінного клопоту, Петро і Ганна перебралися до Гайсина. Квартирку вони надібали нівроку: в самому центрі міста у новому п'ятиповерховому домі з ліфтом, побудованому німцями

з Демократичної Республіки, що прокладали повз Гайсин ділянку газопроводу до

себе у Німеччину. Дві окремі кімнати на третьому поверсі; широкий довгий коридор і кухня три на три. Базар, лікарня, пошта, ЖЕК – усе на відстані п'яти хвилин пішки. Петру Васильовичу, як інваліду Великої Вітчизняної війни, безоплатно виділили "Запорожця", і він став частіше навідувати стареньку матусю у Кібличі. Гараж він збудував у дворі, прямо під домом, і зробив його трішечки довшим, таким, щоб поза машиною умістився ще й курятник на п'ять курочок з півнем.

За п'ять кілометрів від міста, на узліссі молодого сосняку, подружжя побудувало хатинку з грубою, і стала у них дача. На чотирьох сотках навкруг неї висадили вишні, яблуні, кілька кущів малини і смородини. На грядках Ганя вирощувала усього потрошку: від картоплі і цибулі до полуниці й малини. А одне літо подарувало їм три невеличких солодких кавунчики. Поступово життя увійшло у належне, омріяне здавна русло. Петро Васильович робив усе, щоб дружині жилося затишно, а поратись з домашнім господарством було зручно: за його клопоту уся сантехніка, електрика, побутові прибори і замки завжди були справними. Щоранку, перш ніж присісти до сніданку він вітав дружину трепетним поцілунком в її м'якенькі, піддатливі губи. Впевнено можна сказати, що і Петро, і Ганна почувалися безмежно щасливими, хоча, насправді, Ганя певно нудилась без улюбленої роботи.

Районна лікарня зустріла імениту лікарку без ентузіазму. Хоч заклад і не мав у своєму штаті фахового ендокринолога, Ганні Макарівні у працевлаштуванні відмовили. Насправді така ставка була, але її займала дружина головного лікаря, звичайний терапевт, яка сама здебільшого перебувала на лікарняному. Зрештою, настирливу і красномовну "москальку" прийняли на півставки дільничним лікарем, і вона принагідно отримала можливість надавати кваліфіковані консультації. Невдовзі нова лікарка прославилась серед хворих на діабет і зоб, і вони стали криком проситися на прийом саме до неї. Врешті-решт, під їхнім тиском, їй виділили крихітний кабінетик без вікна у дальньому кутку коридору, під сходами, і дозволили працювати ендокринологом на громадських засадах. І хоч це виглядало справжнім убогством, вона неабияк тому зраділа.

Кандидатці наук, провідній лікарці обласної лікарні і доценту вищого навчального медичного закладу конче не вистачало професійного спілкування з грамотними колегами. Вона трепетно згадувала минулі науково-практичні семінари, симпозіуми і консилиуми та марила комунікацією з допитливим і невгамовним студентством. Виписувала "Медичний бюлетень", занотовувала у спеціальний зошит медичні поради з газет і телевізора, листувалася з видатними професорами і уважно стежила за новинами в ендокринології.

До лікарів, що витрачали робочий час на обговорювання завтрашньої риболовлі або учорашньої випивки Ганна Макарівна ставилась з обережністю. Вона, не церемонячись, робила їм зауваження і не соромилася наставляти їх, що і як слід робити. В Рязані їй позаочі докоряли: *"Эта хохлушка профессорам глазки строит, в компании под гитару поёт, – ясное дело, мужики перед нею тают. Вон, на День Медработника секретарь обкома как уж её обхаживал..."*. Натомість тут, у Гайсині, нові колеги дорікали їй

надмірною вченістю: "Коли вже ця пихата москалька залишить нас зі своїми напученнями!"

Попри суспільне безладдя, що панувало навколо, поверненці двадцять років прожили щасливо. Вони радісно привітали Незалежність і, сподіваючись на краще, не скаржились, а разом з усіма терпеливо переживали нелегкі часи відродження вільної України. На жаль, побороти усі негаразди, які все загострювались, виявилось їм не під силу. Керівництво лікарні, діждавшись вісімдесятиріччя норавливої Лелеки, офіційно їй подякувало, нагородило грамотою, грошовою премією та, побажавши заслуженого і довгого відпочинку, попросило звільнити заповітний кабінетик. Вона пішла, а хворі, не заставши у поліклініці улюблену лікарку, стали навідувати її на дому.

Тим часом у Петра Васильовича на вісімдесят п'ятому році розрісся рак передміхурової залози. Світ змеркнув. Борючись із хворобою, він згадав давню пораду провідного уролога, кандидата медичних наук з Трускавця: "Повсякчас підтримуйте сталі статеві стосунки, бо передміхурові протоки мають випорожнюватись щонайменше двічі на тиждень". Зрозумівши по-своєму первопричину своїх страждань, Петро наполегливо пристав до дружини з вимогою хоч якось виконувати свій подружній обов'язок; але та залишалась невблаганною: дурень, твій уролог.

Вгамувати мужчину спробувала Фаїна Макарівна, яка випадково навідалась до Гайсина.

— Петре, ти неначе той школярик! Який вже секс у нашому віці, коли там усе зсохнулося і зашкарубіло? Нам, жінкам, від нього тільки морока і біль.

Егоїстична заява Фаїни обурила Петра Васильовича. Він вже й забувся, коли останній раз промивав передміхурові протоки, і цього разу висловився дружині прямо: якщо тобі вже так боляче, так заради мого життя найми

молоду домашню робітницю. Або ж купи мені надувну ляльку з піхвою, що, як кажуть, з'явилися у вільному продажі... Сказав, але його не почули. Однак Ганна не кинула чоловіка напризволяще: звозила до видатного професора у Київ на операцію; організувала хіміотерапію і опромінення, повсякчас здобувала знеболювальні ліки. Але він, уже геть слабкий, скиглив одне й те саме, ще й почав присікуватися з будь-якого приводу, навіть нарікати бездітністю і Яковом. Ганя слухала, слухала та як дзизне: "Ти б краще згадав, як німцям прислужував!" Петро аж закашлявся: от цього він від неї не очікував!

Промучившись рік лежачим, Петро Васильович сконав. Ховали його з військовим оркестром і одночасно з батюшкою, який напередодні встиг його пособорувати. Ганя організувала дванадцять вінків від усіх авторитетних установ: консервного заводу, відділу соціального забезпечення, райвійськкомату, відділу ощадного банку, комітету ветеранів Великої Вітчизняної війни, чотирьох відділень районної лікарні і колективу вчителів і учнів середньої школи № 99, директора якої вона успішно лікувала від діабету. Попереду процесії йшли школярки в українському вбранні, несли чотири подушечки з орденами і медалями. При опусканні труни солдати салютували з

автоматів. Місцева газета опублікувала зворушливий некролог.

"Пам'яті Петра Васильовича Чепурного.

Яскрава зіронько ти моя! Ти освітив весь шлях мого життя. Яскравим променем ти вказував і зігрівав шлях іншим. Таким ти був, мій Петрику! Згасла на небосхилі твоя зіронька: завершила свій земний шлях людина великої душі, високого громадського обов'язку, ветеран війни – Петро Васильович Чепурний. Усе своє життя він, людина високоосвічена, посвятив

служінню рідній Україні, її народу. Тяжка хвороба останні роки життя прикувала тебе до ліжка. А 18 листопада перестало битися твоє неспокійне серце. Важкий земний шлях закінчився. Спочивай, Петре Васильовичу в рідній українській землі, так, як ти й заповів.

Вічна тобі пам'ять!

Дружина Ганна Макарівна Лелека".

Другого дня Ганна прийшла на кладовище зранку, щоб посидіти самою на лавочці, встановленої копачами біля свіжонасипаного горбику, щільно обкладеного вінками, і востаннє поспілкуватися з чоловіком стосовно того особистого, інтимного, про що не прийнято писати у некрологах.

"Мій любий Петрику! "Конику-Кнурику", як ти себе колись назвав. Дякую тобі за наше спільне життя, за наші гарячі ночі! За твою ніжну ласку, коли ти укривав моє тіло поцілунками, а я кусала тобі шию; я розслаблена і м'яка від хотіння, а ти твердий і пружний від наснаги. Мені здавалося, що я розчиняю тебе в собі, щоб ти завжди був зі мною і тільки зі мною".

Ганна виразно згадала їхню першу ніч у студентському гуртожитку, коли на ранок вони із затримкою відчинили кімнатні двері, і подружки спізнилися на лекції. Незабутнім залишився і тиждень, проведений ними у Кібличі після двадцятирічної розлуки. "Не моя провина, що та розлука сталася. Також пробач мені Якова. Але й ти, здогадуюсь, не витрачав час дарма, шукаючи ту, що народить тобі дітей!"

Жінка згадала, як гаряче це відбувалося у каюті круїзного теплоходу "Грузія" під плескіт хвиль в ілюмінаторі, у час круїзного плавання до чарівного курорту Кобулеті! "Тоді ми неначе збожеволіли, і щоб продовжити ніч, замовляли сніданок до постелі. Я ще переживала за твоє хворе серце, що з тобою станеться інфаркт, тому силоміць витягувала з-під простирадла і виводила на палубу, щоб пообідати у ресторані. Пробач, любий Петрику, мою бездітність і те, що дала тобі менше, ніж тобі хотілося: до старості кожен з нас прийшов з власними хворобами".

Підійшли дві жіночки, сусідки по дому, які завжди поважали Петра Васильовича, як ветерана і орденоносця, принесли корзиночку зі сніданком, звечора укладеним Ганною Макарівною, і вони тричі пом'янули небіжчика, пускаючи по колу маленьку гранчасту чарочку.

На той час Анна Макарівна вже втратила усіх своїх найближчих родичів. Матір, Степанида Платонівна, померла ще на початку шістдесятих у Рязані, у її відділенні, де пролежала більше року. "Дивись, сучко, не здумай знову перекинутись до того

пройдисвіта Чепурного: я й з пекла тебе дістану!" – ледве прошепотіла вона перед останнім видихом.

А оце нещодавно Лесик повідомив, про смерть і сестри Фаїни. Залишившись сама на білому світі, Ганна не пала духом. Знала: життя – це нескінченне подолання, але ж вона – сильна жінка! Продовжила консультувати хворих на дому і раділа кожному, кому допомогла.

З уходом Петра Васильовича у неї знайшовся вільний час здійснити свою давню мрію: навчитись грати на гітарі по нотах. Вона найняла молодого вчителя, який приходив двічі на тиждень і скрупульозно втлумачував чуднуватій бабусі нотну грамоту, показував елементарну техніку гри пальцями і розучував виконання улюблених пісень.

Попри вік Ганна Макарівна не вважала себе старою, і не покидала спроб влаштуватися на постійну роботу. Головний лікар Немирівського санаторію, де вона щорічно лікувалася за профспілковою путівкою, завжди був їй радий і дозволяв жити при санаторії досхочу, понад путівки і на повному раціоні. За ту милість вона одночасно з власним відпочинком охоче лікувала ендокринні хвороби усіх бажаючих. Головний лікар навіть запросив її на повну ставку, але вона так і не зважилася на клопіт з обміном квартири та перетаскуванням нажитого до Немирова.

Дев'яностий рік земного життя розпочався для Ганни Макарівни невдало. Повертаючись з пошти, вона послизнулася на льоду, зламала шийку стегна і два місяці пролежала на стаціонарі. Ясним травневим ранком, набравшись сил, вона вийшла з дому і пошкандибала з дрючечком до пошти: їй пригрозили відімкнути телефон. Міжміські розмови вже перетворилися на міжнародні, геть подорожчали і поглинали більшу частку її пенсії. Але вона не могла позбавити себе спілкування з рідними, що залишилися в Рязані без її опіки. Придбала мобільний телефон – думала, буде дешевше – але користуватися ним так і не навчилася. Усе переживала за Лесика: як він там зі своїм панкреатитом? А стенокардія? Давно прагнула їх провідати, але не вистачало сил. Хоча, скільки там їхати до тієї Рязані? Лякала пересадка у Москві: без супровідниці не впоратись, а хто ж зараз погодиться на таку мороку? Нещодавно у Лесика народився онук, її правнук Дмитрик, якого вона скоріше за все ніколи не побачить... "Міг би Лесик і дитину привезти до Гайсина, але навіть не обіцяє... Паршивець, жодного разу не написав першим. Раз подзвонив, щоб сповістити про смерть Фені, а так тільки вона його й набирає за свій кошт. А він, замість того, щоб уважно її слухати, усе тільки підстьобує: "Тітонько, ти вже закінчила? Ти вже закінчила?" А як же вона його пестила! Квартира, машина, меблі – все вона. Від армії вберегла; в інститут влаштовувала двічі: не сподобалося радіоінженером, на тобі – вчися на фінансиста. Підняла до керуючого банком, ну і що? Запив, загуляв. З банку виперли, тепер таксує на її "Волзі"... А дружина? Що дружина? Танцюристка – невдаха! Вона й квартиру прибирає раз на місяць, і їжу купує в кулінарії.

На виході з під'їзду стареньку радісно зустріли найщиріші друзі – бездомні коти і кішечки. Перерахувала: Анжеліка, Д'Артаньян, Маруся, Вася, Рижик... – усі тут.

Розділила поміж ними три котлети, що залишились від позавчора, і рушила в справи. Повернувшись, присіла на лавочці під своїм балконом. Як завжди, до неї присіли сусіди. Кожен скаржився на свої болячки і занедбану медицину, а отримували кваліфіковану, перевірену на людях (безоплатну!) консультацію. Відхекуючись на кожній сходинці, – ліфт уже другий рік не працював, – старенька дісталася третього поверху, зайшла в квартиру і осіла на кушетці. Знову налив сум. Без Петра Васильовича в хаті все прийшло в занепад. Крани текли, вода з унітаза не сходила, натомість повільно всмоктувалася нижніми трубами. Вдень воду не подавали взагалі; її вмикали, коли заманеться, і щоб не проґавити критичний момент та створити хоч-якийсь запас, приходилось завжди тримати відкритим кран над ванною. Коли ж воду подавали раптово серед білого дня, або серед ночі, треба було вчасно його перекривати щоб уникнути потопу. Гарячу воду взагалі подавали лише взимку, і то по святах... Сусіди встановили собі бойлери, а вона, щоб помитися, гріла воду на плиті. Батарей взимку здебільше холодили, і від того зовнішні стіни та підлога запліснявіли. Ноги мерзли навіть під ковдрою. Сусіди перейшли на індивідуальне опалення, і ЖЕК вдався до погроз: "взагалі вас відключимо, бо топити здоровенну котельню заради однієї квартири ми не змозі". Одинокa пенсіонерка – ветеран війни і праці, заслужена лікарка СРСР і кандидатка медичних наук – не раз зверталася до лікарняної профспілки та міської адміністрації. Її шанобливо вислуховували, але нічого не обіцяли: у міському бюджеті і без неї з'яяла велика чорна діра. А своїх коштів вона не мала: виручка від продажу "Запорожця" і гаража розійшлася на пам'ятник Петру Васильовичу та на серцеву операцію Лесяку у Москві.

Одне надихало: її заслуг не забули. Щорічно на 9 травня і на День Медпрацівника її запрошували на офіційні святкування, садовили в президію, підносили квіти і надавали слово з трибуни. І вона виправдовувала довіру: виступала натхненно, щиро і в тон урочистих реляцій, чим незмінно викликала бурхливі аплодисменти. Останнім разом Почесну Грамоту і двісті гривень їй вручив особисто голова обласної адміністрації, ще й поцілував у щічку. Зворушена увагою заслужена лікарка виконала під гітару "Дивлюсь я на небо" і жодного разу не збилася. Голова адміністрації пробудив в її серці призабуте кохання: він здався їй дуже схожим на її Петра. Вона вирізала з глянцевого журналу його кольорову фотографію у генеральській формі і при орденах. Фотографію на її замовлення збільшили, відретушували і узяли в багет; чудовий портрет вона виставила зверху серванта.

Попри вік Анна Макарівна виглядала гарненькою. Сивину пофарбувала під каштан; трішечки рум'янила щічки. Очі не наводила: вони, по-дівочому ясно-блакитні, і без того виразно світилися. Ще добра усмішка завжди з нею... Одяг, хоч і не вчора куплений, завжди чистий і прасований, підкреслював дівочість форм. При зустрічі з знайомими вона, перш за усе запитувала: як я виглядаю? "Ах, ах! Анно Макарівно, ви така чарівна! Вам і п'ятдесяти не даси!" — захоплювались доброзичливі сусідки. А позаочі обурювалися: "скільки можна? Невже ж до ста дотягне кралею? Звісно, аби ж вона років з двадцять, як усі, погорбилася у полі, чи за верстатом, чи на шпалах, не

гляділася б наче молодиця на паску... Ще й учителя музики завела молодого. Скоріше б хтось успадкував цю квартиру, бо стара становиться небезпечною. Ото залляє нижні квартири, а грошей на компенсацію – дзуськи! А її коти, що піднімаються до третього поверху і по ходу паскудять на придверні килимці? Нещодавно не відчинила двері соціальній працівниці. Коти зібралися під дверми, нявчать і не розходяться: тобто, господиня вдома. Викликали дільничного, той викликав слюсаря – виламали замок. А вона лежить у дверях горілиць: притомна, але геть слабка. А якби, раптом, залишила відкритим газ? По телевізору чи не щодня показують, як вибухають цілі під'їзди..."

Ганна Макарівна і сама відчувала, що далі так не можна і треба щось змінювати. Останні родичі по батьківській лінії доглядати капризну тітку відмовились; зі сторонніх доглядальниць, яких вона останнім часом наймала одну за одною, жодна не затрималася; патронажні сестри забігали ненадовго і не кожного дня, а падіння і застуди почастішали. Головний лікар, якого вона вважала своїм учнем, надавав їй тимчасовий притулок на стаціонарі, але вона так замучила його і персонал своїми напучуваннями, що, зрештою, він порадив їй перебратися до будинку престарілих.

І ось, нарешті, з Рязані приїхав її жданий Лесик. Він з'явився з пишним букетом, здоровезним кавуном з базару, паличкою "салям" і двома пляшками горілки. Розчулена тітонька не забарилася попроситися до нього жити. "Не переймайся клопотом. Що я супу собі не зварю? Я й супровідницю до Москви знайшла". Лесик замислився: він досі не був певен: хто ж насправді його мати? Феня, що офіційно називалася мамою, його не балувала, натомість тітонька Ганна панькала, як котика. Він зателефонував дружині, але та категорично відмовилася від владної свекрухи. Зрештою він висловився прямо: *"Тётушка, у тебя совсем крыша поехала. Как мы тебя назад отправим, одну?"*

Його трусило від нестачі в організмі алкоголю. Він заповнив горілкою кришталевий бокал, виставлений на стіл для краси, і майстерно перекинув його вміст прямо у шлунок. Посидівши хвилинку, він проковтнув дві пігулки нітрогліцерину.

— Що, ти, ото робиш? Чи здурів? – перелякалась лікарка.

— Не турбуйся, тітонько, усе випробувано, – це моє Но-Хау: і тонус піднімає, і серцю не дає зупинитися.

Ганна заціпеніла. Їй пригадався тираспольський вокзал, суцільне бомбардування, білявий німець з неба, і вона – з немовлям під розлогою акацією. Як же вона все життя пестила цього хлопчика, як оберігала! Згадала і, похнюпившись, замовкла.

Лесик, як приїхав п'яним, так п'яним і поїхав, а старенька, залишившись сама, замислилась про хороше: ювілей! Дев'яносто років тому, двадцять третього жовтня за старим стилем і сьомого листопада за новим, коли сільська фельдшерка, разом з усім народом, відзначала п'яту річницю Жовтневої революції, роди у Степані Лелеки прийняла сільська баба-повитуха. Так їй і повезло, що святкування дня народження завжди співпадало з головним державним святом. Оце тільки в останні вісім років, після уходу Петра Васильовича в кращі світи, вона нічого у цей день не влаштовувала.

"І чому б мені цьогоріч не відзначити ювілей у ресторані? Не усі ще забули Сьоме

листопада. Запрошу лікарів, головного лікаря, міське керівництво... І обов'язково голову обласної адміністрації: так вже він схожий на Петра Васильовича у молодості!" Ганна Макарівна глянула на портрет, що красувався на серванті. "Ах, Петре, Петре Васильовичу! Любове моя! Яке ж то було щастя бути поряд з тобою! Таке шалене кохання, як у нас з тобою, не кожному дано... А чи була я до тебе справедливою, чуйною? Чи жаліла тебе, чи пестила? Звісно, змолodu ми помучили одне одного, але ж як наверстали! Хіба я тобі не годила! Оце, лише насмілилася дорікнути злою вигадкою стосовно концтабору. Якби ж то була правда, то наші органи б вистежили; хіба від наших органів хоч хтось сховався?"

У шифон'єрі досі зберігався її твідовий костюм кольору "кава з молоком", зшитий з нагоди захисту дисертації, у якому вона реєструвала шлюб з Петром Васильовичем, відзначала своє призначення доцентом і відвідувала різні офіційні заходи. Вона освіжила його у хімчистці, і він став неначе щойно зшитий. "М'якенький як мої котики. Буде мені *там* в ньому комфортно" – спало на думку. Вчитель, про всяк випадок, наструнчив гітару: їй схотілося здивувати гостей "Червоною Ругою".

Усе складалося якнайкраще, окрім здоров'я. До свята залишалося чотири місяці, а вона, останнім часом геть послабшала: навіть супстала варити раз на три дні. Перестала ходити до магазину, вдома постійно падала і подовгу лежала на підлозі. Коли хтось допомагав їй встати, впевнено підбадьорювала: "ми, баби, – живучі!". Як лікар, вона розуміла: без доглядальниці не обійтися, і вже з рік шукала серед знайомих медсестер-пенсіонерок порядну жінку. Але – чи то вона була занадто вередливою, чи платила скнаро, чи сиділки виявлялись нетерплячими – жодна більше трьох місяців не затрималась. Нарешті до неї завітала добра знайома, колишня медсестра, Бела, яка без церемоній уклала з нею Договір довічного опікування на умовах успадкування квартири й усього-усього майна разом з дачею і гітарою: її молодша донька якраз нагострилася заміж і було доречно подбати їй про власне житло. Бела виявилась неабияк вправною, і чотири місяці терпеливо доглядала примхливу і гонористу підопічну. До славного ювілею Гана Макарівна не дожила тиждень. З вечора помила голову, укуталася у полотняну сорочку від мами і лягла горілиць, покійно склавши руки на грудях. У ногах на стільці вивісила свій твідовий костюм кольору "кава з молоком": мовляв, поховайте мене в ньому.

Перед засинанням встигла побачити дивне марево: начебто стоїть вона у вінчальному вбранні на верхній палубі теплохода "Грузія", і з під ніг її круто у височінь, до самого неба здіймається синє море. Поряд – Петро Васильович у військовій формі. Він простягає їй руку, намагається узяти за лікоть і пригорнути до себе, але якась прозора, але цупка, пелена, напнута поміж ними, заважає йому це зробити... Таке видіння Ганна забрала з собою.

Доглядальниця Бела дотрималась слова і організувала похорони відповідно заповіту: положила небіжчицю поряд з Петром Васильовичем, щоправда у більш демократичному вбранні ніж твідовий костюм, і за рік встановила гранітний надгробок з надиктованим їй зарані написом:

"Тут покоїться Лелека Анна Макарівна - ЛІКАР ВІД БОГА"

ПІСЛЯМОВА

Покинувши цей світ у 2012 році Ганна Макарівна уникла багатьох мук, які б наринили на неї, якби життя продовжилось. Перш за усе, прийшлося б їй оплакувати свого ненаглядного Лесика, який після неї пережив три інфаркти, шість років лікував рак гортані і помер в тій далекій Рязані, не сягнувши свого сімдесятиріччя.

Підступна і жорстока інтервенція Росії в Україну призвела б до втрати професійного й чисто людського спілкування з колишніми колегами, відомими лікарями, професорами і академіками, яке Ганна Макарівна пестила багато років. Не менш болісно вразила б її відмова донедавна вдячних пацієнтів вітати свою рятівницю з днем народження і іншими святами.

Але найстрашніше їй б ошелешила звістка стосовно того чорного дня 24 лютого 2022 року, коли її названий правнук Дмитро, на якого вона так сподівалася, молоденьким лейтенантом у складі окремого підрозділу Рязанського парашутно-десантного полку висадиться у Гостомелі і разом з російсько-бурятськими алкашами-горлорізами вбиватиме мирних українців, терзатиме Київщину, Донеччину, Харківщину та за чотири роки кровопролитної війни в Україні вислужиться до майора і отримає орден з рук свого Верховного Злодія.

На щастя усього цього покійна не застала, тому й не довелося їй дійти гіркого висновку: ретельно вибудоване нею життя у Рязані, попри усі досягнення і втіхи, насправді було витрачене марно.